

Kinkerbuurt 1947-1960: Twaalf autobiografische gedichten

WIM VAN BINSBERGEN: LITERAIR WERK IN BOEKVORM

- 1977 *Leeftocht*, (poëzie) Haarlem: In de Knipscheer; ook op : <http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/leeftocht.pdf>
- 1979 *Klopsignalen* (poëzie), Haarlem: In de Knipscheer; ook op : http://quest-journal.net/shikanda/literary/klopsignalen_def3.pdf
- 1984 *Zusters, dochters: Afrikaanse verhalen*, Haarlem: In de Knipscheer; ook op : http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/zusters_completeet.pdf
- 1985 *Vrijgeleide* (poëzie), Haarlem: In de Knipscheer; ook op : <http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/vrijgelei.htm>
- 1988 *Een buik openen: Roman*, Haarlem: In de Knipscheer; ook op : <http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/Buik%20Openen.pdf>
- 2004 *Eurydice: Vier dode mannen en een vrouw die leeft*, dichtbundel, Haarlem: Shikanda; ook op : http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/eurydice_web/Eurydice_for_web.pdf
- 2004 *Gedichten voor Nezmja*, Haarlem: Shikanda; ook op : http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/nezmja_opmaak-DEF.pdf
- 2004 *Herfstgroei: Beeldgedichten, oktober 2004*, Haarlem: Shikanda; ook op : http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/herfstgroei_web_def/herfstgroei_www.htm
- 2006 *Middenduin (Herfstsomdage): Haiku's voor Trecy aan het begin van de winter 2002-2003*, Haarlem: Shikanda; ook op : http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/herfst_for_internet/herfstwww.htm
- 2007 *Vloed: Een gedicht*, Haarlem: Shikanda; ook op : <http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/VLOED.pdf>
- 2008 *Braambos: Een gedicht*, Haarlem: Shikanda; ook op : <http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/braambos.pdf>
- 2010 / 12 *Vanuit een nieuw lichaam van verlichting: Gedichten en foto's Thailand 2010*, Haarlem: Shikanda; ook op : http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/lichaam_webpage/index.htm
- 2012 *Dendrogram: Olijfbomen beeldgedichten*, Haarlem: Shikanda; ook op : http://www.quest-journal.net/shikanda/topicalities/dendrogram_beeldgedichten2011.pdf
- 2012 *Overspel: Gedichten voor Martha 1979-1982*, Haarlem: Shikanda (tijdelijk onder embargo)
- 2014 *Dodendans 2014: Hedendaagse beeldgedichten bij de Vroegmoderne houtsneden van Hans Holbein Jr*, Haarlem: Shikanda; ook op : <http://www.quest-journal.net/shikanda/topicalities/Dodendans%20lulu4%20ALI%20ACCEPTED%20BIS.pdf>
- 2014 *Als je negers op een afstand ziet...: Otterspeers jonge Hermans': Al te persoonlijke kanttekeningen bij het eerste deel van Otterspeers W.F. Hermans bibliografie*, Haarlem: Shikanda; ook op : <http://www.quest-journal.net/shikanda/PRESS/otterspeer%20TEKST%20lulu3.pdf>
- 2015 *Een lekker sodemieterje: Een kind op weg naar de poëzie (autobiografie 1947-1963)*, Haarlem: Shikanda, (tijdelijk onder embargo)
- 2015 *Verspreide gedichten 1961-2015: Door aantekeningen samengebonden*, Haarlem: Shikanda; ook op : <http://www.quest-journal.net/shikanda/PRESS/Verspreide%20Gedichten%20lulu3%201-3-2015%20SIXTUS.pdf>
- 2017 *Biennale 2023 – Schepingsverhalen*, Haarlem: Shikanda; ook op : <http://www.quest-journal.net/shikanda/topicalities/BIENNALE.pdf.pdf>
- 2017 *Henny: Essay en gedichten ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van Henny E. van Rijn*, Haarlem: Shikanda (tijdelijk onder embargo)
- 2018 *Is dit mijn kamer': Het leven van mijn moeder, Maria Theodora Treuen (Mia) 1918-1984*, Hoofddorp: Shikanda (tijdelijk onder embargo)
- 2019 *De Eikando-tempel: Fotografische en poëtische reïmpressie rond een minder bekende tempel in Kyoto, Japan*, Hoofddorp: Shikanda; ook op : <http://www.quest-journal.net/shikanda/topicalities/Eikando%20lulu3%20COMPRESSBIS3.pdf>
- 1987 van Binsbergen, Wim M.J., & Doornbos, M.R., red., *Afrika in spiegelbeeld*, Haarlem: In de Knipscheer
- 1974 Okot p'Bitek, 1974, *Song of Lawino: A lament*, Nairobi: Modern African Library, eerste druk 1966, Nairobi: East African Publishing House; Nederlandse vertaling door van Binsbergen, Wim M.J., & van Rijsewijk, A.: Okot p'Bitek., 1980, *Lied van Lawino en Lied van Ocol*, Maasbree: Zelen; ook op : http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/Lawino_BEST.pdf.

de recente wetenschappelijke boeken van deze auteur bevatten voorin een overzicht van zijn wetenschappelijk oeuvre vgl. <http://www.quest-journal.net/shikanda>

KINKERBUURT

1947-1960

Twaalf autobiografische gedichten

geïllustreerd

Wim van Binsbergen

Uitgeverij Shikanda Hoofddorp

Shikanda Press, Hoofddorp, Nederland
internet: <http://www.quest-journal.net/shikanda/PRESS/>
e-mail: shikandapress@gmail.com

via de website van de uitgever krijgt U gratis toegang tot de tekst van deze bundel

verkoop en distributie via Amazon.com, of per e-mail via de uitgever

© 2020 Wim M.J. van Binsbergen / Shikanda Press, Hoofddorp

ISBN / EAN: 978-90-78382-45-4

NUR 306 Poëzie

OMSLAGILLUSTRATIES:

voorplat: relevante sectie (samenvallend met de latere Kinkerbuurt) van de kaart van Ian Mol, 1770 – bron: Heinemeijer e.a. 1987 (zie bibliografie achterin dit boek);

achterplat: foto auteur © 2019 Patricia van Binsbergen-Saegerman; het ketelhuis van het Wilhelmina Gasthuis tijdens de sloop, 1982-1984 – bron: Lambregts 1989.

versie (2) 12-2020

voor Trecy, aan wie ik mijn *Entführung aus dem Serail* te danken heb

INHOUD

TEN GELEIDE.....	7
1. ZELFKANT.....	17
2. CISCA MET DE SCHELVISOGEN.....	31
3. TETTERODE N.V. LETTERGIETERIJ EN MACHINEHANDEL.....	39
4. VONDELPARK.....	43
5. FREDDIE HEMELGRACHT.....	47
6. KOEKOEKSJONG.....	55
7. KLEREN VAN DE GEMEENTELIJKE BEDELING.....	61
8. RADIODISTRIBUTIE.....	67
9. HET CLUBHUIS.....	77
10. PESTSLOOT.....	87
11. JAN HANZENSTRAAT.....	97
1.....	97
2.....	101
3.....	105
12. WG (WILHELMINA GASTHUIS).....	111
BRONNEN VAN ILLUSTRATIES.....	115
NOTEN.....	117

TEN GELEIDE

Hoewel vrijwel elke straat en gracht er is genoemd naar een Nederlandse schrijver van vóór 1880, is de Amsterdamse Kinkerbuurt (ook bekend als Oud-West en als Dichtersbuurt) – ondanks zijn rijke en ten dele unieke taal – niet rijk aan literatoren onder de mensen die er zijn geboren en opgegroeid. Het is veelzeggend dat Kinker voornamelijk van belang is, niet als dichter maar als uitlegger, in het Frans, van het denken van de grondlegger van de moderne Westerse filosofie Immanuel Kant (1724-1804). Zelfs Bilderdijk, da Costa, van Lennep en Helmers, die overheersen in de toponymie van de buurt, worden al anderhalve eeuw niet meer gelezen; in tegenstelling tot Multatuli en Staring, die zich met perifere locaties in de buurt hebben moeten behelpen – om van helaas minder gedocumenteerde topauteurs zoals Kwaker, Kostverloren en Jan Hanzen maar te zwijgen...! Van de latere dichters heeft de Tachtiger Verweij een korte tijd op de Nassaukade gewoond, aan de fluwelen oostrand van de Kinkerbuurt; Kloos zelf woonde enige tijd clandestien op de Overtoom. Ook van Van Deyssel, Belcampo, Weremeüs Buning, Den Brabander, Theo Thijssen (een van de eerste literaire schrijvers die ik als elfjarige begon te lezen) en Vestdijk wordt beweerd dat zij in de Kinkerbuurt gewoond hebben. Maar zij waren vreemden in die omgeving, tijdelijk gevestigd als onderhuurder. Dat gold niet voor Jan Mens, wiens roman *Koen* zou daar ook zou afspelen, en nog wel op de Bilderdijkkade die in deze bundel centraal staat; maar met Jan Mens lijken wij het gebied van de literaire canon verlaten te hebben.

De buurt nodigt uit tot een literaire wandeling. De meeste 19^e-eeuwse dichters van voor 1880, en (vooral ten zuiden van het Vondelpark) een selectie uit de eeuwen daarvoor, zijn in de straatnamen vereeuwigd, soms (zoals in de buurt van het Staringplein) voorzien een korte biografische schets onder het straatbord. De siervishandel *Aquarium Holgen*, uit een vroeg verhaal van Gerard Reve, was gevestigd op de

hoek van de Jacob van Lennepstraat en de Bilderdijkstraat, op een steenworp afstand van mijn geboortehuis. Op de Nassaukade ontving op nummer 74^{boven} Albert Verweij Willem Kloos, die een hartstochtelijke verliefdheid voor hem koesterde. Ook zijn de bleekvelden westelijk van de stad, waarover Multatuli's Woutertje Pieterse zwerft onder het waakzaam oog van Femke, herkenbaar als de latere noordelijke Kinkerbuurt (Korte en Lange Bleekerspad, thans Ter Haarstraat en De Clercqstraat). Het verhaal 'Een Oude Kennis' uit Nicolaas Beets' *Camera Obscura* lijkt – ondanks de Haarlemse signatuur van dat door Willem Hermans ten onrechte verguiste boek – zich af te spelen in de mij zo dierbare noordwesthoek van het ongetemde halfstedelijke gebied waar ruim een halve eeuw later de Kinkerbuurt zou verrijzen. Hermans (wiens grootmoeder van moederskant evenals Multatuli thuis was in de Korstjespoortsteeg tussen de noordelijke Singel en Herengracht) werd geboren (1921) in de Brederodestraat en verhuisde spoedig met zijn ouders naar een andere kant van hetzelfde huizenblok, waar hij tot zijn jonge volwassenheid woonde. Nederlands grootste dichter van de twintigste eeuw, Lucebert, werd als Bertus Swaanswijk geboren net buiten de buurt, in de Jordaan, bij de Lijnbaansgracht (1924). In het werk van beiden klinken elementen van Kinkerbuurtse spreekstijl en *idem* flauwe humor door. 'Absolom Kapsalon'. 'Dat was geen slapen. Dat was nooit meer slapen.' '...Een god vioolspelend op mijn strot.'

Grotendeels onbekend als dichter, voor geen enkele literaire prijs ooit in aanmerking gekomen, niettemin auteur van meer dan een dozijn bundels (aanvankelijk uitgegeven door Uitgeverij In de Knipscheer te Haarlem, en daarna door Shikanda te Haarlem / Hoofddorp), en opgenomen in de canon-bepalende bloemlezingen van zowel Komrij als Pfeiffer, werd ik geboren in de Kinkerbuurt in 1947; en daar groeide ik op totdat ik in 1960, zoals zovelen in die tijd, verhuisde naar Nieuw-West. De Kinkerbuurt betekent voor mij een afgesloten archief aan beelden en gebeurtenissen die mijn kindertijd vaak smartelijk maar niettemin wonderlijk dierbaar hebben bepaald en die in mijn leven en teksten voortdurend blijven opspelen. Ik heb de Kinkerbuurt de laatste tientallen jaren nauwelijks bezocht tenzij in mijn werk: in mijn boekje over Hermans,² en in drie autobiografische teksten die vooralsnog door een persoonlijk embargo aan circulatie zijn onttrokken.³ De aanleiding om mij opnieuw in boekvorm en in de vorm van (min of meer) poëzie met dit stadsdeel te verstaan, was dat ik onlangs in een kringloop-

winkel een fotoboek oppikte K. Sloots, *Amsterdam Oud-West van 1900-nu*,⁴ en mij bij het doorbladeren van al die – naar toen bleek – onuitwisbaar op mijn netvlies gebrande beelden realiseerde dat onder de uitdrukkelijke afkeer en het grote verdriet dat tot dusver mijn bewuste houding ten aanzien van deze buurt had bepaald, een bitterzoete, eigenlijk liefdevolle fascinatie lag voor wat tot mijn dertiende jaar toch gewoon mijn hele wereld was geweest.

In deze bundel worden destijds voor mij belangrijke plaatsen en personen selectief benoemd en bezocht. Anders dan toen ik er woonde, kan ik mij nu op basis van historische kaarten, foto's en schriftelijke bronnen ook het landschap voorstellen zoals het geweest moet zijn juist voordat eind 19e eeuw het stedenbouwkundig uitbreidingsplan van Kalff aan het overwegend agrarische of half-stedelijke gebied tussen Kostverlorenvaart, Singelgracht, Overtoom en Vinkenbuurt zijn huidige strakke ordening oplegde – hoewel om niemand op kosten te jagen de oude waterlopen bepalend bleven voor het stratenplan.

Het resultaat van deze *sentimental journey* is een serie bitterzoete, allengs grimmige, en ten slotte tot nachtmerrie verwordende, lange gedichten over een terecht en bijtijds verloren gegaan *Purgatorio*.

Ik had deze bundel oorspronkelijk geconcipeerd als een verzameling *beeldgedichten*, een genre dat de laatste twintig jaar in mijn poëtisch werk is gaan overheersen. Wat deze vorm van dichten voor mij aantrekkelijk maakt is dat de visuele bron in al zijn details, onverwachte samenhangen en verwijzingen vaak aan de taal een verrassende ordening oplegt die mijn (helaas tanende) verbeelding op gang brengt en die mij – dat hoop ik althans – behoedt voor al te clichématige oplossingen. Tijdens het schrijven van deze bundel in het najaar van 2020 merkte ik echter dat ik geen tekst bij plaatjes aan het zoeken was – de woorden en beelden kwamen in eerste instantie regelrecht uit mijn hallucinerend scherpe herinnering, en de foto's werden daarvan slechts de ondersteunende illustraties – wat iets heel anders is dan de inspiratiebron voor de teksten. Vandaar dat deze gedichten niet als echte beeldgedichten zijn aan te merken; terwijl de onderwerpen die zij aansnijden (ondanks de zestig jaar die sindsdien zijn voorbijgegaan) vaak nog zo onverteerd bleken dat zij nauwelijks poëtisch te bedwingen waren met de technieken die ik mij daarvoor in de loop der jaren heb eigen gemaakt, en (ik geef het toe) soms in

enigszins cryptische prozaregels zijn blijven steken.

Het zij zo. Dit is wat ik te zeggen heb, voornamelijk om dit meest pijnlijke hoofdstuk van mijn leven eindelijk te kunnen afsluiten, ten dele ook omdat ik mijn geliefden en weinig talrijke andere lezers iets wil laten proeven van toch ook de kinderlijke beleving, vreugde, verwachting, en vooral liefdeblijken, die zelfs in die verschrikkelijke kindertijd ruimschoots mijn deel zijn geweest.

Het resultaat overziend, word ik mij bewust van mijn enigszins uitzonderlijke relatie tot de fysieke omgeving. Ik lijk beroepstrekker te zijn geworden, Afrikakundige, een moderne ontdekkingsreiziger, maar in feite ben ik alleen maar een halsstarrige, krampachtige *blijver* – en dat maakt mij tot een goed veldwerker. Bij koffers pakken raak ik volledig in paniek. Overal waar ik kom verheft zich mijn geest minstens een paar meter boven het landschap, tracht het te overzien, in kaart te brengen, en slaat ontelbare tentakels als luchtwortels in de bodem, als om nooit meer weg te gaan. Niet de wandelende tak, maar de Indische *waringin* met zijn vele afhanginge externe vaatbundels, is het niet-menselijke wezen dat mij het meeste aanspreekt. Als ik terugkeer van reizen weet ik nog nachtenlang niet waar ik ben – mijn geest talmt nog op de vorige plek. In deze bundel scheur ik mij eindelijk, na meer dan 70 jaar, los van mijn geboortegrond. Dat doet zeer.

De lezer verwacht wellicht, en vindt niet altijd, waarheid in wat ik in deze bundel schrijf, Maar de letterlijke waarheid is niet in literaire teksten thuis – hooguit een veel dwingender, veel geldiger waarheid die moet jokken om het effect van getuigenis, ontzetting en compassie teweeg te brengen dat de waarheid zelf helaas maar zelden vermag. De foto's, de lange voetnoten, de geaffecteerde quasi-wetenschappelijkheid van de hele opstelling, zijn niets anders dan strategieën – vergelijkbaar met de verneukeratieve schaduwlijntjes op websites en andere suggesties om driedimensionaliteit te fingeren – om een werkelijkheids-suggestie tot stand te brengen en te versterken; en om aldus een ontroeringseffect te bereiken dat in details gelogen / gefantaseerd / gereconstrueerd / door overdracht vertekend mag zijn, maar dat de doorleefde ervaring waarmee ik al ruim 70 jaar leef, zo krachtig mogelijk oproept. Mijn bundel is geen gepoëtiseerde familiechroniek, al helemaal geen leuk fotoboek, maar een uitgeschreven *monologue interieur*, in feite van precies het zwaar gehavende, met te dikke

beentjes op bevel schoppende kind dat ik helaas altijd ben gebleven.

Als onderdeel van het streven naar die werkelijkheidssuggestie heb ik dus ook deze poëzie opgetuigd met een groot aantal verklarende en bibliografische voetnoten, die de rechtgeaarde poëzielezer gewoon moet negeren zodra zij hun werk (*ter ondersteuning van de poëtische tekst een werkelijkheid oproepen*) gedaan hebben.

Die noten riepen bij de eerste kritische lezer van deze bundel, mijn broer (aan wie deze bundel – evenals aan mijn vrouw, aan wie de bundel is opgedragen – in zijn uiteindelijke redactie veel te danken heeft), de vraag op voor wie ik eigenlijk schrijf, voor welk publiek al die in principe storende informatie, buiten de poëtische (?) tekst om, in hemelsnaam nuttig zou kunnen zijn. Is het voor mij zo belangrijk dat de lezer mij in alle details niet zal misverstaan? Wil ik zo nodig wetenschappelijke kennis en trofeeën etaleren die voor mij vanzelfsprekend zijn, maar voor de meeste lezers alleen maar irritant en pedant?

Nauwelijks. Voor wie ik in eerste instantie meen te schrijven heb ik hierboven al aangegeven: mijn geliefden en mijn weinig talrijke andere lezers.

In tweede instantie is zo'n beoogd publiek echter grotendeels irrelevant. Schrijven, tekstproductie, de mogelijkheid tot in tekst onveranderlijk vastgelegde transcendentie – radicale afstand van het hier en het nu – heeft zich (ik heb er in mijn recente werk herhaaldelijk op gewezen) in de laatste vijfduizend jaar wereldwijd ontwikkeld tot een centrale culturele praktijk ter reflectie en expressie. Daarbij wordt op een wonderlijk tegenstrijdige wijze gebalanceerd tussen persoonlijke authenticiteit en algemene geldigheid, tussen de communicatieve en de expressieve functie van de taal, tussen schrijvende ik en lezende, citerende, reciterende (en fictieve!) taalgemeenschap.

Ik ben een schrijver, een boom die vruchten voortbrengt, en alleen een middeleeuwer wist precies waartoe dat voortbrengen was ingesteld: om de mens te dienen in opdracht van God. Schrijven, wetenschappelijk en literair, is voor mij onder meer een manier om aan een uitdagende, weerbarstige, afwijzende, vaak uiterst pijnlijke, wereld de strakke ordening van syntaxis en lexikon op te leggen welke – als boven-persoonlijk bezit, niet

van mij, maar van een onzichtbaar, bijna grenzenloos collectief van medetaalgebruikers – een schijn van objectiviteit en waarheid aanbrengt. Zonder dat riskeer ik verpletterd te worden of uit elkaar te barsten. In ieder geval geniet ik mateloos van schrijven en voel ik mij erg naar als ik er een paar weken niet aan toe kom.

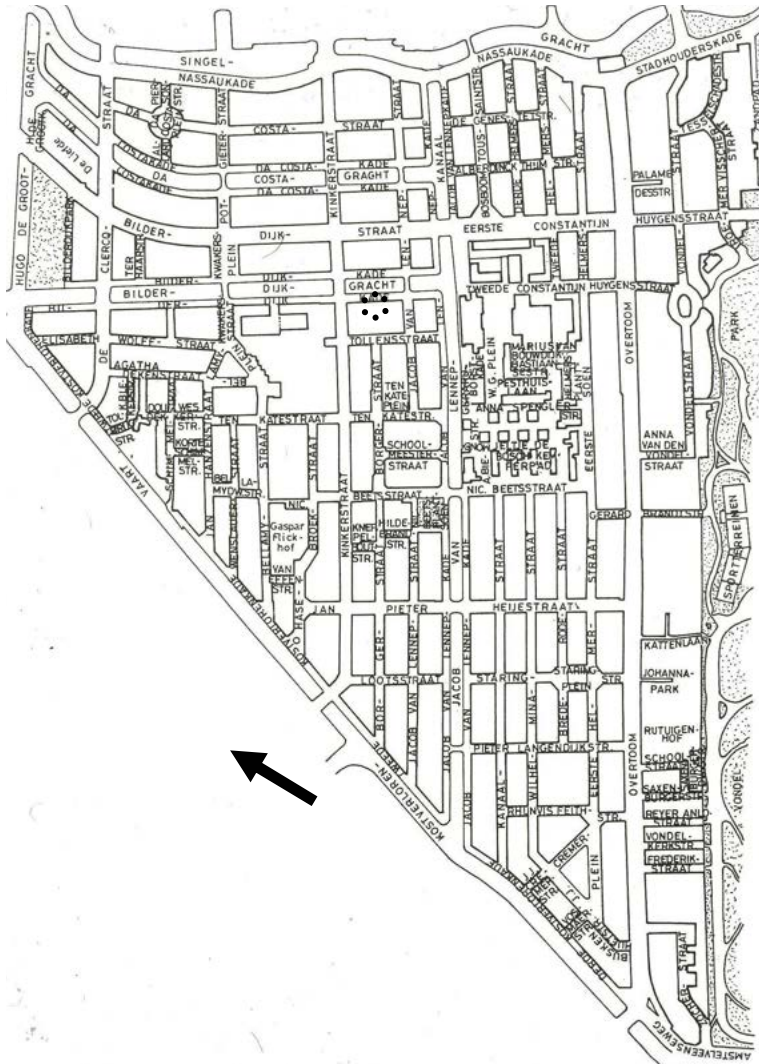
De metafoor van de schrijver als boom is verhelderend: de vrucht komt voort uit de boom, maar valt er volstrekt niet mee samen, is ervan onderscheiden en in toenemende mate los van, en heeft de potentie zijn eigen boom voort te brengen. Het mooie van de vrucht is juist dat zij niet de boom zelf is, *getuigenis aflegt van de boom* (vgl. *Johannes 1:7*) – op verlossende wijze de potentie van de boom door creativiteit op een hogere plan brengt, en daarmee zijn eigen rechtvaardiging en verlossing in zich draagt. De vrucht verwijst steeds minder naar de boom, en in dat wegvallen en oplossen van verwijzingen wordt een transformatie bewerkstelligd die wij als *schoonheid* kunnen benoemen, eigenlijk vooral om dat zij uitsluitend in zichzelf verankerd is. In laatste instantie verwijst de vrucht nog slechts naar de vrucht, en dat is wat haar productie ten hoogste de moeite waard maakt. In de vrucht stokt het eeuwig *déjà-vu* van verwijzingen tot een *tijd-ontkennend moment van genoegzaamheid in zichzelf*. Met andere woorden, tot tekst. In deze zin ligt in de tekst een bevrijding, een transformatie tot schoonheid, die de werkelijkheid zelf niet kan brengen

De inhoud van al die verklarende voetnoten is overwegend wetenschappelijk verantwoord maar in feite ook weer volstrekt irrelevant, zolang zij de lezer maar helpen te geloven dat het om ‘een waar gebeurd verhaal’ gaat. Al die voetnoten zijn slechts Wittgensteinse ladders,⁵ bedoeld om weg te gooien zodra men boven is. Mijn twee hartstochtelijk beoefende genres van tekstproductie, namelijk wetenschap en literatuur, verwijzen (in mijn geval) voortdurend naar elkaar, echoën elkaar, vallen samen, zijn uitingen van dezelfde steeds worstelende, soms pralende, vaak schmierende, bezweerder wiens enige machtsmiddel taal is. Waar ik jaar in jaar uit intensief wetenschappelijk mee werk, sluipt mijn poëzie binnen en is daar thuis, welkom, maar niet de baas. Mijn gedicht over de Zambiaanse profetes ALICE LENSINA (in mijn bundel *Leeftocht*) acht ik verhelderder dan mijn wetenschappelijk studie over haar – al had de laatste veel succes. De inzichten vergaard tijdens mijn jarenlange onderzoek van de vergelijkende mythologie van de *zondvloed* vonden hun neerslag in mijn poëziebundel *Vloed* lang voordat zij een defini-

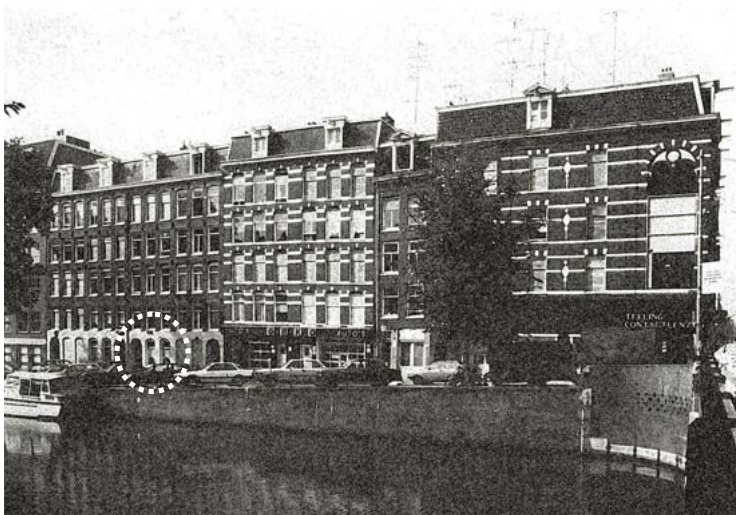
tieve neerslag vonden in mijn wetenschappelijke teksten.⁶ De eenheid van mijn literair en wetenschappelijk werk is evident en rechtvaardigt de – toegegeven: poëtisch vervreemdende – voetnoten.

In mijn schrijven schep ik de wereld, op een wijze die enerzijds verankerd is in de onontkoombare maar plaatsvervangende medemenselijkheid van de taal, anderzijds in de verhoopte empirische feitelijkheid van wetenschap. Het is, behalve in het samenzijn met de mensen (in Nederland en in Afrika) van wie ik ten diepste houd, de enige wereld waarin ik nog thuis kan zijn. Het is, om alle misverstand te vermijden, de wereld voorbij al die dwaze voetnoten.

Hoofddorp, december 2020

Plattegrond van de Kinkerbuurt in huidige vorm. De situatie is ten opzichte van de jaren 1950 enigszins gewijzigd: de Jacob van Lennepstraat (die tot ca. 1980 doorliep van Nassaukade tot Derde Kostverlorenkade) blijkt recent onderbroken te zijn voor nieuwbouw en een plantsoen, aan de Borgerstraat zijn zijstraten toegevoegd, en het Wilhelmina Gasthuisterrein huisvest niet langer Amsterdams belangrijkste ziekenhuis maar heeft een woonfunctie gekregen met nieuwe straatnamen. De kleine gebroken cirkel geeft mijn geboortehuis aan. Noordpijl toegevoegd

De woning Bilderdijkkade 78^{HUIS}, waar ons gezin woonde van 1941 tot 1960, en waar ik in 1947 werd geboren. De foto dateert uit de jaren 1970. De kolenschuiven van de fa. Wittop Koning blijken inmiddels vervangen door een plezierbootje. Een paar huizen rechts van ons huis werd al in de jaren 1950 de groentenhuis overgenomen door een handel in tweedehands auto's, die op de foto nog steeds te zien is. Het café op de hoek van de Kinkerstraat (uiterst rechts) blijkt vervangen door een opticienswinkel; inmiddels is hier, in nieuwbouw, een filiaal van het grootwinkelbedrijf Albert Heijn gekomen.

De Kinkerbuurt vanuit de lucht, jaren 1970; omcirkeld is mijn geboortehuis, met de karakteristieke luchtkoker

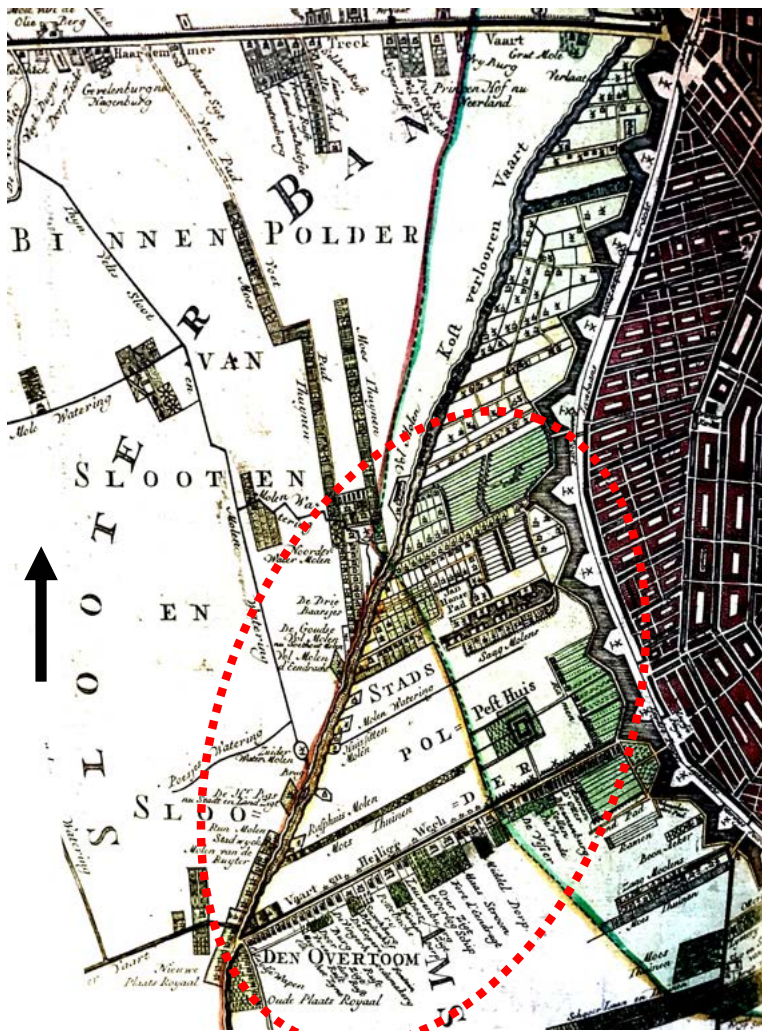

1. ZELFKANT

Alleen wie vanuit de confectie⁷ bekend is met het
snijden van patronen uit balen stof
weet goed wat een *zelfkant* is: aan de rand
van het weefsel loopt een centimeter brede zone
met een heel andere vleug, dichter geweven, zodat
schering en inslag daar zelfs bij snijden niet gaan rafelen
op zich vormde ons gezin eigenlijk een zelf-
kant van de Kinkerbuurt

Aan het verre noordeind van de Bilderdijkkade
waar de Gasfabriek West in zicht kwam
met zijn zwarte reuzenhoedendozen
voor gasopslag en alleen in dromen zingende orgelpijpen⁸
voor uitstoot kwam het water uit op de Kostverlorenvaart
en werden de Centrale Markthallen bereikbaar
voor groentenschuitjes hier kwam ook
de Hugo de Grootgracht erbij
een zelfkant waar niemand meer woonde
hoewel dit het oudst bewoonde gedeelte van de buurt was

De Vinkenbuurt, op geen kaart te vinden⁹
boerenerven steeds meer fungerend als bleekveld
waar Achterbergs bloedleeuwerik ooit loodrecht opsteeg¹⁰
maar bij het dalen enkel nog stedelijke bebouwing terugvond

Kaart van Jan Mol, 1770: het gebied van de toekomstige Kinkerbuurt krijgt contouren; Pesthuis, Kwakerspoel (met Saag Molens), Jan Hansepad vormen de voornaamste details, naast vele waterlopen die het toekomstige stratenplan goeddeels hebben bepaald. Molens overheersen het landschap. De grens met Nieuwer-Amstel loopt dwars door de toekomstige Kinkerbuurt, het aan Amsterdam behorend gebied is hier in het origineel goen gekleurd (in druk licht grijs). Het Pesthuis is niet langer alleen over water (de Pestsloot, later Bosboom Toussaintstraat) te bereiken vanaf de Singelgracht, maar ook via een pad naar het Noorden vanaf de Heilige Weg / Overtoom via de Pestbrug. Tevens omslagillustratie. Noordpijl toegevoegd.

De Vinkenbuurt ca. 1880

Sloop van de eerste Pastorie De Liefde aan het Kerkpad, 1912

Hier werd al voor 1800 de eerste
Roomskatholieke kerk buiten de veste gebouwd,
met kerkhof De Liefde en spoedig de pastoorsbrug
over de Lange Bleekerssloot onderwerp van veel
pittoreske plaatjes van bouwvallen aan de stadsrand
maar het waren niet de kwetsbaarsten – toen zeventig jaar later
cholera uitbrak in de stad
vielen hier opvallend weinig slachtoffers
waren de katholieken in feite eigenlijk
verbannen zoals de Kwakers?¹¹ hun grote verstedelijkende
toeloop vanuit Brabant en Limburg moest nog beginnen

Met de demping van de Lange Bleekerssloot tot De Clercqstraat
gewijd aan een graanhandelende *Reveil*-dichter¹²
en van de Korte Bleekerssloot tot (Bernard) Ter Haarstraat
(even klein licht van dezelfde gezindheid)
werd de stadsuitleg hier een feit
Cuypers bouwde dichtbij een nieuwe kerk
maar het kerkhof hoewel met monumentale
ingang vanaf de Buitensingel viel in onbruik

In de Ter Haarstraat kwam de moderne witte tempel
van het Julianaziekenhuis, waar ik als elfjarige
huishield onder artsen die van mij kinder-
postzegels moesten kopen,¹³ vurig hopen dat zij inmiddels
misschien vergeten zouden zijn hoe ik daar als vijfjarige
bij het knippen der amandelen in mijn
broek geplast had – mijn moeder had mij
discreet per taxi afgevoerd

Vijftig jaar later was het kerkhof een onbeheerd veld achter
het Bilderdijkpark tegenover onze school
naast de kerk; mijn vriendjes schepten op dat ze
hier met schedels konden voetballen¹⁴
maar belangrijker was dat zich in het park
in de lente een menigte van spanrupsen ophield
die je thuis in een schoenendoos tot inspinnen kon brengen
maar een vlinder heb ik er nooit uit zien komen

En nog meer naar het water was ons Zandland
een stads strand waar je met schepje en emmer
de verre zee niettemin kon horen
mijn jongste zus gaat mee en legt
beschermend haar hand op mijn schouder
niemand van wie ik méér houd spoedig
zal ik alleen thuis stiekem haar eerste bh
zelf over mijn schouders passen

Daartegenover dus de kerk De Liefde, het Groene Poortje, en mijn school
achter de poort runden reuzennonnen de bewaarschool
werd je vermorzeld tegen zuster Plisia's middengebergte
binnendoor kwam je bij de meisjesschool,
lokalen voor de padvindsters en voor meisjesgym

Fier Leven Ons Streven – FLOS
maar Gezelle was hier ver te zoeken¹⁵
de toegenaaiide rokbreek hindeljk om de kuiten
oefenden mijn zusters hier niet zozeer lichamelijke opvoeding maar
rooms Katholieke kuisheid en (gezien
het tjdsgewricht), vooral ook ironie en ongelooft

Als je van hier terug naar huis liep nam je de Bilderdijk-
straat, passeerde twee grote speelgoedwinkels, de ene
gespecialiseerd in de modernste radiografisch bestuurde
en onbetaalbare auto's en vliegtuigen
de andere daartegenover minder aantrekkelijk
maar betaalbaar, met veel miniatuurauto's uit de *Dinky Toys* serie

We zaten halverwege de eerste klas
we liepen vaak langs die etalage
hé jongens, ik kan lezen wat daar staat:
die auto's heten Don Quichot
sprak slimme Wimmie, en alleen een twaalfjarige
vreemde jongen die ook voor de etalage stond
keek mij meewarig aan, maar hield
wijselijk, tactvol zijn mond; *nomen est omen*¹⁶

Korte Bleekerssloot zoals ca. 1890 gefotografeerd door Jacob Olie. Op de achtergrond pal achter de molen, de Westertoren.

De HH. Nicolaus en Barbarakerk, beter bekend als De Liefde, vanaf 1883 door Cuypers gebouwd nabij de plek van de eerste kerk van die naam. Uiterst rechts de St. Bavoschool, waar ik tussen 1953 en 1958 lager onderwijs genoot. Op het pleintje is links van de school zichtbaar het *Groene Poortje*, waarachter de bewaarschool, en de lokalen voor verenigingswerk, o.m. de R.K. Gymnastiekvereniging voor Meisjes *Fier Leven Ons Streven (F.L.O.S.)*, en de R.K. Verkennervereniging William Doyle (padvinders en welpen).

Het Julianaziekenhuis in de Ter Haarstraat, omstreeks 1970

Met zusje Nettie in het Zandland met op de achtergrond het sanatorium in het Bilderdijkpark, 1953

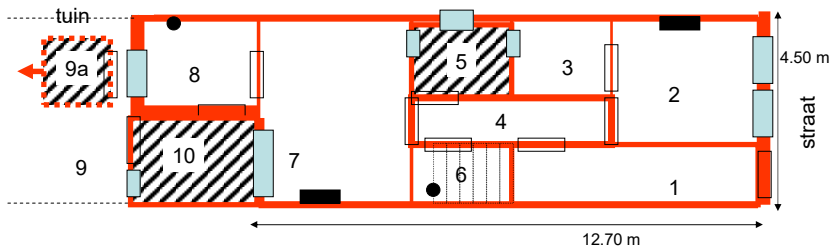
Bilderdijkstraat, aanvankelijk Depot der Zuidhollandsche Bierbrouwerij, nu Skoll Bieren, enz.

Bilderdijkstraat oostelijke gevel tussen Kwakersplein en De Clercqstraat; links het woninginrichtingmagazijn *De Tijdgeest*, waarnaast (tot de hoek van de De Clercqstraat, onzichtbaar op de foto) een groot filiaal van het warenhuis *Vroom en Dreesmann*.

Klassenfoto van de St Bavo'school, vijfde klas, 1957. Ik herken het hoofd der school de Heer Biemans (staand links op de foto), en de onderwijzeres van mijn eerste klas Mej. Vintges (staand midden), maar nauwelijks de leerkrachten rechts achter (Mej. Limburg? de Heer Spaan?), en ook van mijn klasgenoten kan ik er niet één met zekerheid benoemen – waarschijnlijk omdat ik nog maar pas in deze hogere klas was geplaatst en zij dus vreemden voor mij waren

Terwijl ik vluchtte langs het Kwakersplein, de School met de
Bijbel, De Noord-Zuidhollandse Bierbrouwerij, de Tijdgeest, Tetterode,
de hoedenwinkel van Alexander, daartegenover de eerste Dirk
van den Broek, en kruislings Jamin
met grote pastelkleurige
suikerbeesten in de Sinterklaastijd;
langs de pannenwinkel van De Dove
en de poelier met echte dode hazen
de enge plek langs van de meubelmaker
de brug over de pispak langs de groentenhof en veilig
veilig? weer naar huis.

- 1 gemeenschappelijke inkomgang voor alle woonlagen (1+4) en trap naar boven boven kolenhok en WC
 2 voorkamer (vanaf 1952 atelier)
 3 alkoof (vanaf 1952 atelier)
 4 binnengang
 5 luchtkoker, ca. 1955 overdekt tot slaapkamer
 6 WC en kolenhok, later douche
 7 huiskamer tevens ouderslaapkamer
 8 keuken
 9 tuin, ca. 12 m diep tot bij het buurhuis behorend tuinhuis over hele breedte van het huizenblok; diep in de tuin tot ca. 1955 groot duivenhok waarboven meisjesslaapkamer, daarna afgebroken en plaats gemaakt voor een jongenskamer (9a)
 10 plaatsje, ca. 1955 overdekt tot eetkamer
 stoookplaats ■■■■ ; waterpunt ● ; raam □□□□ ; deur □□□□ ; door vader toegevoegd ca. 1955 ▨▨▨▨
 afmetingen bij benadering

Plattegrond Bilderjikkade 78¹⁸, door ons gezin bewoond 1941-1960, 60 jaar later uit mijn herinnering gereconstrueerd. Ik was als kind al bezeten van kaarten, uitvouwbare stadsplattegronden en wegenkaarten vormden een dierbaar bezit, en de aardrijkskundelessen op school – waarbij het tekenen of natrekken, en inkleuren, van kaartjes centraal stond – hadden mijn bijzondere voorkeur. De kaartvorm van werelddelen, eilanden, landsgrenzen kende ik spoedig uit mijn hoofd en herkende ik in wolken, op het behang, in vochtplekken op het plafond. Dit alles suggereert dat mijn dwangmatige positionering in de ruimte, zoals vermeld in het TEN GELEIDE van deze bundel, toen al aan de orde was. De eerste plattegrond van ons huis mat ik op, en tekende ik, toen ik een jaar of 7, 8 was – gebruikmakend van de meet- en tekeninstrumenten van het confectie-atelier. Ook maakte ik, zodra ik zelfstandig kon fietsen, meer schetsmatige plattegronden van het poldergebied Buitenveldert (zuidelijk van mijn middelbare school) en van het Amsterdamse Bos. Tegenwoordig zijn veel van mijn wetenschappelijke boeken verlucht met tientallen zelfgetekende kaarten.

2. CISCA MET DE SCHELVISOGEN

Komt Wim spelen?

een verlegen kleine meisjesstem in de benedengang
die alle negen woningen verbindt met de voordeur
Nee, zegt mijn jongste zus bars en van afstand,
het versleten deurtouw nog in de hand,
Hj is net weg

Maar hij zou op mij wachten, ik zou hem afhalen?

Ja, jammer. Heeft hij niets van gezegd. Tot volgende keer!

En even later, binnen;

*Cisca met de schelvisogen was voor je aan de deur
maar ik zei dat je al weg was*

kun je niks beters krijgen?

ze is scheel en heeft schelvisogen

(ze kijkt zelf even heel erg scheel, en beweegt
als ex-President Trump¹⁷ haar mond met
naar buiten gekrulde lippen imitatie van een
vis naar lucht happend op het droge)
toch is ze me boven alles lief, die zus

Nu, vierenzestig jaar later, hoor ik dat Cisca
plat praatte, tegen Jordanees aan, als een
echt kind van de Kinkerbuurt
maar dat deden we toen allemaal wel
hoewel, ons gezin nog het minst

Er zwemmen geen schelvissen in de Bilderdijkgracht
en al evenmin in de Da Costagracht, twee blokken
verder, waar Cisca woont; scheile
possies en steikelbaa'sies is alles wat je er kunt vangen
op je buik liggend met een te kort schepnetje
tussen de kolenschuiten van Wittop Koning
of op de stinkende pispak bij de brug op de hoek
maar zelfs dat heb ik met Cisca nooit gedaan
we droegen ons lichaam in een luchtig boodschappennetje
en zelfs in het zwoele duister van de CINEAC DAMRAK
(doorlopende voorstelling voor een kwartje)
hebben we niet eenmaal gekust
kussen, daar kreeg je een baby van

Haar vader had ik wel eens gezien
Een schriel mannetje zonder kin
Twee of drie hoog achter in een miezerige naar
zoet bederf stinkende kamer
ik stel hem mij voor in proletarisch onderhemd
met losse handjes naar vrouw en kinderen
en de lelijke mond van haringgraten¹⁸

Gelukkig ben ik een ridder
gelukkig is de HEMA¹⁹ pal om de hoek van de Kinkerstraat
met weer een kwartje (achterover
gedrukt bij boodschappen doen?) koop ik
een rood plastic hartje als broche voor haar
verjaardag op Maria Lichtmis²⁰

Al was Maria naar zou blijken²¹ onbevlekt ontvangen
(haar naamgenoot mijn moeder kon daar smalend over doen, maar
ik werd pas negen, en dat soort vlekken kende ik nog niet)
al was de god Jezus gepasseerd door haar geboortekanaal
toch moest Maria als een gewoon vies meisje maar even wachten
voor ze weer in genade werd aangenomen en de
heilige mannenplaatsen weer betreden mocht

Ca. 1980: Slopers hebben de woningen Bilderdijkkade even zijde tussen Kinkerstraat en Jacob van Lennepstraat met de grond gelijk gemaakt. De contouren van de huizen dadelijk achter de slopers (het ritme van de variatie in knikspanten) staan sinds mijn kindertijd op mijn netvlies gebrand: in de Tweede Wereldoorlog kwamen de Duitsers tijdens *Sperzeit* vanuit de woningen op de Bilderdijkkade dikwijls met schijnwerpers controleren wie er in de Tollensstraat niet goed verduisterd had, daartoe stonden nog lang na de oorlog de huisnummers op de achtergevels gekalkt. De deurstijl rechts is de laatste rest van het langgerekte tuinhuis dat een dertigtal meters noord-zuid langs de as van het huizenblok liep, en daar de achtertuinen aan weerszijden afsloot. Het werd door een buurman gebruikt als confectie-atelier. Voordat onze moeder in 1952 haar eigen atelier begon was zij een korte tijd cheffin in dat tuinhuis. Ons gezin was al in de zomer van 1960 verhuisd naar Nieuw-West, en had daarna op de Bilderdijkkade geen contacten meer.

Cisca hoewel ook katholiek wist daar niets van
het werd de koudste maand van de eeuw²²
hand in hand, of arm over schouder,
sjokten we dagenlang innig samen over het zware ijs
dat alle grachten van Amsterdam veilig bedekte
een nieuwe, lage stad, met nieuwe, voor ons overal toegankelijke straten
de huizen zelf werden onbelangrijk bijna onzichtbaar
achter kademuren die je anders nauwelijks opvielen
aanlegend bij woonboten, rustend op dukdalven, de meeuwen onze naasten
lichte mist, sneeuw soms, oppassen voor wakken
geen geld voor de koek-en-zopie
geen gretigheid van *'your place or mine'*
kinderen die zich schurkten in onbenoemde
ongenitale vriendschap als twee poezen in een mand

Ik woonde inmiddels ver buiten de buurt, was al getrouwd, en zij ook
toen ze mij vijftien jaar later herkende
op de brug naar de Constantijn Huijgensstraat
(inderdaad, vlak bij de babywinkel en
bij het laboratoriumgebouw dat achter
de handbeschilderde schutting was verrezen)
ik ging mijn eerste vrouw afhalen van haar werk
Cisca had een baby bij zich
(ergerde het me dat die niet van mij was?)
we spraken kort
liepen weer even op het ijs werden even
samen schelvis in het overigens verraderlijke
donkere water daaronder.

De Kinkerstraat ca. 1950 tussen Bilderdijkstraat en Da Costakade, gezien naar het westen. Op de hoek kijken wij pal onder de drie lagen witte erkers aan tegen de hoedenwinkel van Alexander. Het huizenblok dat daar begint, eindigt bij de Bilderdijkkade – de breedte van de gracht blijkt duidelijk. Dichterbij is in de tweede winkel vanaf de hoek een filiaal van het grootwinkelbedrijf P. de Gruijter gevestigd, waar ik onder het motto ‘En betere waar, en tien procent’ (elke kassabon had na aankoop een geldwaarde van 10% van het aankoopbedrag – de enige manier waarop sparen in ons gezin was op te brengen) graag koffie kocht. Ik was gefascineerd door de uit messing en glas uitgevoerde koffiedispensers, en door de huisstijl bestaande uit parallelle strepen, één die de specifieke kwaliteit van de koffie aangaf (wij dronken de goedkopere varianten *groen* of *rood*), de andere streep goud. En dan had De Gruijter ook nog het *snoepje van de week* – elke week anders voor een minimale vaste prijs. Op de hoek naast De Gruijter zou in 1953 een vroege vestiging van het grootwinkelbedrijf Dirk van den Broek komen, waarmee de buurt vertrouwd werd gemaakt met het concept van zelfbediening. Tegenover De Gruijter was Radio Rotor, een handel in radio-onderdelen waar alles voor de kristalontvanger te vinden was – een primitieve radio-ontvanger die mijn broer zelf bouwde aan de hand van het onvolprezen boek van J.C. Alders *Jongens en Natuurkunde*, Zutphen: Thieme, 1936. Mijn band met de natuurkunde bleef karakteristiek oppervlakkig en ambivalent: ik wilde mij graag – als betrof het een taal die ik leerde spreken – de resultaten toeëigenen maar investeerde weinig in inzicht, kon niettemin prima mee komen met de natuurkunde die wij op de middelbare school kregen onderwezen, las veel over relativiteitstheorie en elementaire deeltjes, haalde desondanks bij mijn eindexamen mijn enige onvoldoende op mijn hele lijst juist voor dit vak, zocht de geliefde leraar (die bij de Politie Acties voorafgaande aan de Onafhankelijkheid van Indonesië ballistische mechanica praktisch beoefend had als artillerist) bij hem thuis op om excuses te maken, en wist niet hoe snel ik een van de drie vrouwelijke experimenteel-natuurkundigen moest trouwen die Nederland toen rijk was. Van haar leerde ik vooral een natuurwetenschappelijke optiek, en hogere statistiek.

De Kinkerstraat in de tijd dat ik hier als vijfjarige dagelijks boodschappen deed. Twee blokken westelijk van de vorige foto, alweer een filiaal van De Gruyter.

Bilderdijkstraat met fa. *Tetterode N.V. Lettergieterij en Machinehandel*, eerste helft van de twintigste eeuw

Sneeuwruimen in de Bilderdijkstraat, 1929

3. TETTERODE N.V. LETTERGIETERIJ EN MACHINEHANDEL

Letterode -- Boekenrode
zeker een buitenplaats bij de duinen²³ waarvan de
paden niet met schelpen maar met losse letters zijn bestrooid
hij verkoopt ook loodzetmachines
en als echte kindervriend legt hij op eigen kosten
speeltuinen aan²⁴ – misschien met de beste bedoelingen

Het moest nog bijna dertig jaar
duren tot mijn eerste wetenschappelijke boek
*Religious Innovation in Modern African Society*²⁵
(gedrukt in Hasselt na p.r.-bezoek aan palingrestaurant in Kampen)
voor ik gezien had hoe die losse letters werken:
door een nauwelijks geletterde zetter in talen die hij niet hoeft te kennen
één voor één ondersteboven aangeslagen op een grof toetsenbord
vormen zij, nietig en wel, een tijdelijke korte regel diep in de machine
vloeibaar lood wordt ertegenaan geperst en een loodblokje
in spiegelschrift springt eruit kan in de pagina gemonteerd

Letterode -- Boekenrode

de kleinste tikfout betekent omsmelten opnieuw zetten en opmaken
ik weet niet hoe de losse letters ontdaan worden
van gestold lood en of ze nog weer
gebruikt kunnen --- dat moet haast wel
computers namen dat allemaal toen al grotendeels over
en die hebben inmiddels tientallen boeken voor mij geproduceerd
Niettemin woont hier het boek
dit is zijn geheime *Urheimat*²⁶ vanwaar het
uitgezwermd is over de wereld en de
melkwegstelsels bedwingt alsmede
het nog moeilijker te bedwingen hart

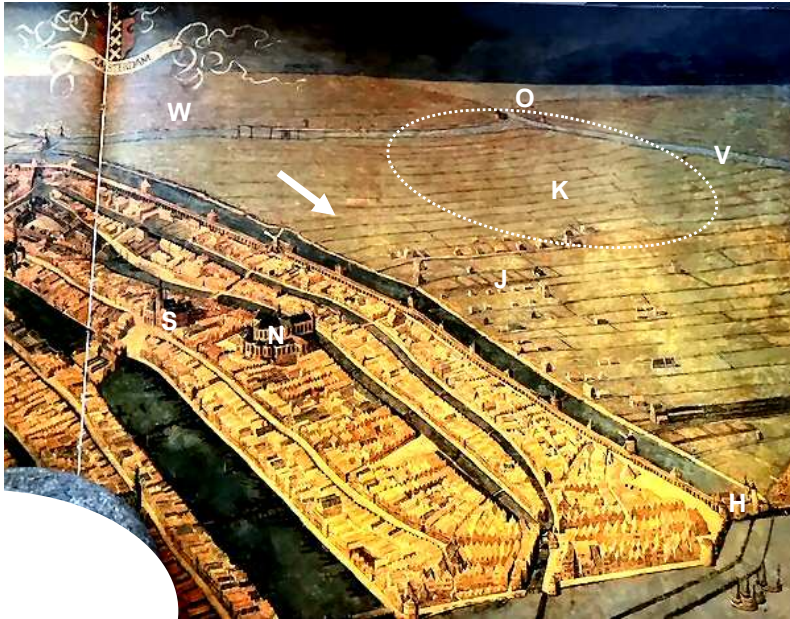
Ook in de voegen tussen straatstenen kun je letters lezen
zoals aren in een Bijbels korenveld²⁷
of zoals mijn aangetrouwde grootmoeder als arm kind rond 1920
in Vlaanderen aardappels na het oogsten

Kleine kabbala²⁸ van mijn hart
er is niets, geen enkel door mensen gemaakt
voorwerp, geen weefsel, beeld, auto, tempel
dat mij meer dierbaar is meer ontroert dan die handvol
oneetbare Pottertjes²⁹ waarmee ik de
gematria van de wereld wichel en lees

Maar natuurlijk dit zijn niet mijn geliefden
de zeis van de dood wordt van letters gesmeed
letters die snikkend smelten onder jouw blik en de blikken
van onze kinderen, smeltend verdampen
voor de warmte van jullie vlees

Pythagoras had niettemin bijna gelijk: de wereld
lijkt opgebouwd uit getallen, maar ieder getal
blijkt tenslotte letter,³⁰ code, kleinste
bouwsteen in een dichterwoord dat God
het wereldscheppen uit handen neemt
en mij sprakeloos maakt, gegoten
de strakke loden lippen van mijn zwijgen.

Deze geschilderde kaart door Corn. Anthonisz. uit 1538 geeft een overtuigend beeld van de stad Amsterdam en omgeving: aanzetten tot wat een halve eeuw later de Jordaan (J) zou worden, de Kostverlorenvaart (V; sinds 1413) duidelijk in beeld, en wat bebouwing langs de Overtoomse Vaart / Heilige Weg (W). Ik heb de plaats van de Overtoom (scheepsoverhaal) aangegeven (O) alsmede de latere Kinkerbuurt (K) - waar de, een of twee eeuwen later zo overheersende, molens voorsnog ontbreken. In de stad zijn de meest opvallende gebouwen de Nieuwe Kerk (N), de Haarlemmerpoort (H), en het oude stadhuis (S), dat ca. 1648-1665 door het nieuwe (thans koninklijk paleis) werd vervangen. Noordpijl toegevoegd.

Het Vondelpark Paviljoen rond 1900, thans Internationaal Filmmuseum

4. VONDELPAK

Voor de goedkoopte
had Kalff Oud-West ontworpen zonder groenvoorziening
het Bilderdijkpark was een toegift door het oude kerkhof De Liefde
van vóór de uitleg; ons restte verder slechts
het Vondelpark – formeel nog Dichtersbuurt (de Prins der – , immers
en de eerste dichter van wie ik zelf iets uit mijn hoofd kende
*(Had hij Holland dan gedragen / onder 't hart....)*³¹
maar in feite veel te chic om te behoren bij
de Bellamystraat of de Borgerstraat
en eigenlijk ook te ver

Als ongenode gast moest je spitsroeden
lopen langs de deftige huizen van de Overtoom
de Vondelstraat, de Anna Vondel of het Kattenlaantje
en aan de andere kant van het park was het helemaal
duidelijk dat we daar niet hoorden: Willemspark
(dus woonde daar later mijn meest verwoestende
meest totale geliefde) nooit
hebben we een concert vanuit de muziektent gehoord
nooit het terrein betreden van het Vondelpaviljoen
een paleis waar dames en heren van vroeger
lantaarnplaatjes achter glas gefixeerd

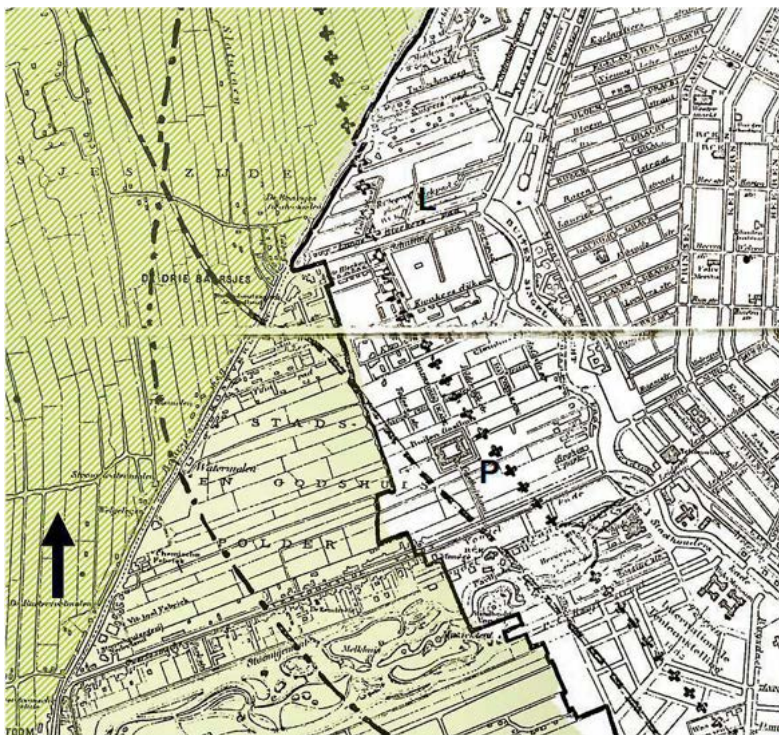
Er zijn foto's van mij in het Rosarium
ik was drie, het was waarschijnlijk Moederdag
ik had op het Kabouterhuis³²
een aandoenlijk (vond ik echt toen al) plakwerkje gemaakt
een laag papieren bakje met daarin zelfgeplukte
madeliefjes en ruwe namaakbloemen
van papieren vlechtstroken – dertig jaar later
vond ik het terug toen tussen mijn moeders nalatenschap

(Overmijdelijk aandoenlijk want ik had al
mijn eerste verovering gemaakt
*'Ik heb nu ook een meisje
ze heet Manuéla ik weet niet waar ze woont
maar ze stapt altijd uit bij het Akátaplein*)³³

De rozen begonnen al uit te komen volop lente
mijn ouders waren voorin dertig, ongeveer
zoals mijn jongste kinderen nu
en hoewel in mijn ogen reuzen met reuzenmacht bekleed
blijken ze op de foto stuurse zielepoten die hun leven samen
nog steeds maar geen vorm weten te geven
en door hun wanhoop en verblinding
de rozen *stante pede* doen verwelken
zo zouden voortaan vrijwel alle
gezinsfeesten zijn – of erger

Een paar weken later was ik hier weer
met mijn broer, ook bloempjes plukken
tot aan de waterkant, en ik zie mijzelf terug
onverwacht drijvend hoog op het groene
kroos dat water blijkt *une présence qui est une absence*³⁴
terwijl tot mijn verbazing (niet eens angst) de eendjes
nu op ooghoogte en bijna binnen handbereik zijn
en ook het riet; nam ik een voorschot op mijn
Jezus-waan van elf jaar later? nauwelijks:
groen was toch altijd daar waar je kon lopen?

Hoe vaak heeft hij niet mijn leven gered
vooral door mij te leren boekjes maken, boekbinden, tekenen
typen, wandelen, vissen, vertalen, door dichters
uit binnen- en buitenland aan te dragen
ik denk dat hij het zelf was die mij het water
uittrok, en een passerende fietser
bracht ons, tien blokken verder,
terug naar huis.

Op deze belangrijke kaart van ca. 1880 (zonder bronvermelding als schutblad versijnd in Rövekamp 1978) zijn vele, van vóór de officiële stadsuitleg daterende, details van de latere Kinkerbuurt te herkennen: het gebied rond de eerste kerk De Liefde (L), met Kerkpad en begraafplaats; ten westen daarvan de Vinkenbuurt, met Kuiperspad, Tusschenweg, Middenweg; onmiddellijk ten zuiden daarvan het Lange Bleekerspad (thans De Clercqstraat), het Schuttingpad (thans verdwenen) en het Korte Bleekerspad (thans Ter Haarstraat), en onmiddellijk zuidelijk daarvan Kwakersdijk en Kwakerspad (thans Potgieterstraat). Van de Da Costakade, de Bilderdijkstraat en de Bilderdijkkade bestonden vooralsnog slechts het zuidelijkste deel. De Jacob van Lennepstraat is al aangegeven (slechts oostelijke deel), evenals de Tollensstraat, maar de Jacob van Lennepgracht (gegraven ca. 1880) blijft onbenoemd. Het Pesthuis (P) is al Buitengasthuis geworden, de Pestlaan naar de Overtoomse Vaart toe is Gasthuislaan geworden, er is een Vondelkade (thans verdwenen) langs de Overtoomse Vaart, en ten oosten van het Buitengasthuis is een kleine chique buurt Sophiapark ontstaan, thans deel uitmakend van de 1e Helmersstraat. Details in het Nieuwer-Amstel gedeelte (lichtste groen / grijs; ten westen van de Kostverlorenvaart ligt Slooten, door mij diagonaal gearceerd) van de toekomstige Kinkerbuurt zijn beperkt tot Tuinpad, Van Speijkstraat (later Schimmelstraat – Van Speijk was een oorlogheld geen dichter, hij kreeg later een andere straat ten westen van de Kostverlorenvaart) en de Jan Hanzenstraat (evenmin een dichter als Kostverloren: dit waren oude namen die al lang aan dit gebied waren verbonden); alsmede enige fabrieken en molens. Noordpijl toegevoegd.

Jordaan begin 20e eeuw: De Boldootkar (met Jordanese humor genoemd naar het in Amsterdam geproduceerde merk reukwater BOLDOOT) komt faecaliën ophalen, bij gebrek aan een riolering. Op de achtergrond een water- en vuurhandel, zoals reeds vereeuwigd in het Grimmse sprookje van STROOTJE, BOONTJE, EN KOOLTJE VUUR

5. FREDDIE HEMELGRACHT³⁵

Freddie was de jongen uit de Kinkerbuurt
die werd wat ik had zullen worden
als ik de buurt was trouw gebleven –
hij werd coupeur op een naaiatelier
joeg aan de monsterlijke, levensgevaarlijke machine
het lintmes kaarsrecht door de vuistdikke laag
waterafstotende, *petrol of daube* gekleurde
regenjassenstof, liet maar een centimeter stik-
marge, markeerde de figuurnaden met inkepingen
herschikte de patronen om zo weinig mogelijk
stof te gebruiken en wist zijn vingers te behouden

Een goed betaalde en gerespecteerde functie
waarin hij in de jaren zeventig de ineenstorting van de
Nederlandse confectie aan de lijve zou voelen
waarschijnlijk woont hij nu als bejaarde in Almere
na een volwassen leven als filiaalchef in een
plaatselijke kledingwinkel van noodlijdende keten
Miss Etam? Noa-Noa?

Waaruit bestaat de vriendschap van jongens? Voornamelijk
uit het trouw blijven opzoeken en delen van elkaars gezelschap
(en het nalaten van ellendige opdringerigheid zoals
'even de pik opereren' – bij de padvinders
greep de Assistent Patrouilleleider je zo in je kruis
en toen ook nog mijn vriendje Jan Telliers onder een bus kwam
bij een padvindersspeurtocht in de sneeuw
en stierf hield ik het daar voor gezien)

Freddie woonde vier blokken verder, en nam
dus geen deel aan de spellen die de buurkinderen speelden
en waaraan ik heel soms mocht meedoen (*pleieren*³⁶ met de
helften van sigarettenpakjes, slagbal met rondjes, of *dieffie*
met verlos, *coyboy*versie, je mag langs het hele blok
in paardenstap (gemodificeerd
huppelen waarbij één been meer buigt dan het andere
zodat de steeds uitschietende beweging ontstaat van een
viervoeter in draf)³⁷ maar als je gezien wordt
ben je dood (mij niet gezien, ik verborg mij tot
etenstijd in een portiek, raakte dus nooit af
maar maakte mij zo wel belachelijk, en eenzaam) Freddie
was nooit belachelijk, vocht nooit, het feit
dat zijn vader van huis was (gevangenis maar dat we dat
gemeen hadden zou ik pas jaren later weten)
hielp niet, maar zij hadden wel al
televisie

Ik had als driejarige van buurman Joop (de statenloze, met Franse
hangsnor, ex-Vreemdelingenlegioen) eerst geleerd
een verfkwast hanteren hij was huisschilder, zoals
Hitler, en diens vijand mijn dode heldenoom Chiel)
Joop was bereisd, joviaal, vreedzaam, hij hield van
grote vrouwen, eerst mijn Tante Nel
uit Ameland die spoedig om de hoek bij mijn vadersbroer
Piet zou intrekken, met Joops zoon Henkie,
en later Dora, van een rijpe volle schoonheid

Ik zag Joop voor het laatst in de Schimmelstraat
we gingen naar Nieuw-West verhuizen, en mijn vader
had mijn zuster en mij naar Joop gestuurd
om veel muurverf die deze op zijn werk ritselde
vreemd oud geworden, maar met een piepjonge
leuke vrouw en zeker drie nieuwe kleine kinderen
in deze zonnige woning zonder meubels

Toen ik met het hondepikkie³⁸ naar tevredenheid kon schilderen, inwijding door Joop in het verleidelijke spel van *Monopolie*. Ik was dadelijk totaal verkocht aan die miniatuurwereld, waarin huizen en wijken een stoelendans aan de rand van het speelbord deden op de valse wijs van papiergeld – wisselen en hoofd-rekenen kon ik immers als de beste gezien mijn boodschappencarière; de geheime aantrekking van het spel was echter het recht om de ander kapot te maken niet thuis te geven *killer-stijl mafioso* – perfecte voorbereiding voor een academische carrière merkte ik later maar toen vond ik het al snel geen leuk spel meer al was ik er goed in, ik zwoegde liever met zweet bloed en tranen op mijn publicaties

Geld om een eigen spel te kopen was er niet en durfde ik niet te vragen, dus maakte³⁹ ik er een van etalagekarton en papieren rechthoekjes voor geld het geldbedrag erop handgeschreven met vetkrijt spelregels had ik niet maar die waren toch alleen maar om in de wind te slaan valsspelen was al de norm

Met Freddie speelde ik dat spel veel meer dan wekelijks, jaar in jaar uit en onderwijl leerde hij mij 's zondags fietsen trokken wij op de huurfiets naar de verre pont, en verder naar de Overkant van 't IJ zijn oma op het Blauwe Zand bezochten wij het Vliegenbos waar ik met mijn eerste zakmes mijn naam in een boom kerfde; door uitgroei

verwongen

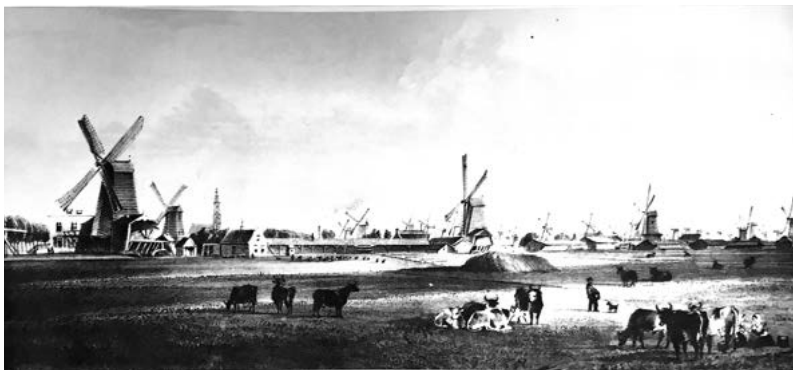
staat daar vast nog ergens na vijfenzestig jaar

Toen ik kon fietsen mocht ik naar de verre middelbare school'
't kon inmiddels lij' en, dus een rode nieuwe fiets
wachtte op me in de nieuwe tussenkamer
mijn eerste proefrit voerde naar de Nicolaas Beetsstraat
het chiquere deel tegenover het WG
waar ik ten val kwam tussen de voorwielen van een rijdende vrachtwagen
niettemin ongedeerd, weer die engel,⁴⁰ en zelfs recht voor de woning
van onze boekhouder Mondjens waar ik kon aanbellen en zijn vrouw
mij zorgzaam opving

Een paar weken later met Freddie mee op kamp
hij woonde vroeger in de Jordaan en was nog lid
van een speeltuinvereniging aldaar; ik kende niemand, werd
voortdurend uitgedaagd, door meiden uitgelachen, was onvoldoende
grofgebekt, ging op de vuist
met een Mormoonse jongen (inzet: 'wie is het meeste
outsider van ons beiden?'), en op de slaapzaal 's avonds
hoorde ik tot mijn ontzetting van ver
een volwassen leider tot zijn groepje jongens
spreken over het genoeg van je ontlasting op te houden
dat verhoogde het genot – stront is een centraal
maar onderbelicht thema van de Amsterdamse volkscultuur⁴¹

Het kamp werd geleid door struise moeders
die aan het eind alle kinderen naakt naast elkaar op de aanrecht
neerzetten om hen grondig met een washandje te wassen
te'slotte hep je as J'rdaan⁹ e' rippetásie⁴² op te houwe
ik was elf, misdienaar, had een stuk in de krant geschreven
was over naar de middelbare school, en ik verzette mij zo fel dat ik
onder hun wakend oog alleen mocht, in de tobbe

Ik revancheerde door op de laatste dag het songfestival te winnen
maar sinds dat kamp en mijn entree
in de middelbare school heb ik Freddie
nooit meer gezien.

Molens aan de Kwakerspoel. 19° eeuw; op de achtergrond de Westertoren

Kwakerspad met de molen De Vrouwe Maria, 1891.

Potgieterstraat

6. KOEKOEKSJONG

Hoe kwam ik aan Rob Geist? Een klasgenoot zeker
hij woonde in de Potgieterstraat, had daar op zolder een kleine
fotoclub met Frans Kapjesgaarde en nog twee jongens
hun enige apparatuur was een fotoraampje
waarin je een negatief kon klemmen op fotopapier
en in de zon verkleurde dat haast als een afdruk
die moest je dan snel fixeren in een naar modder
stinkend badje – een van de vele
wonderen die ik nog niet kende
maar ik leerde snel

Onmiddellijk, en niet voor het laatste in mijn leven
nam ik het leiderschap van de club over:
koekoeksjong – *‘daar heb ik nou voor gewerkt’*
klaagde Frans bitter voor hij voorgoed de trap afgang
– felle schaamte die ik sindsdien nog
heel vaak zou voelen

Een van de andere jongens imiteerde een act van
Tom Manders⁴³ als Dorus, grote snor, oude hoed, liedje
handgebaartjes – ik kon het dadelijk
beter en ik was het dus die ongevraagd een week later
op het kinderfeestje optrad
het is een raadsel hoe ik nog ooit
een beetje aardig mens heb kunnen worden
of misschien verbeeld ik mij dat wel alleen

Twee andere attracties: Rob wilde priester worden
wilde na de Lagere School naar Hagestein⁴⁴
en had een hele koffer vol miniatuur misspullen:
kazuifel, andere textiel, ampullen, ciborie
daar mocht hij eens in de week mee spelen
en wij waren dan zijn misdienaars
zo kwamen priesters dus aan die schijnheilige tronies die
werden van jongs af aan op zolders geoeffend
ten overstaan van paladijnen die zelf nergens aan mochten komen
en die walgden van dat zwelgen in plaatsvervangende vroomheid
ik was nog niet zo ver dat ik zelf ritueeltje speelde
dat werd in Afrika wel anders

De tweede attractie: door het zolderraam het dak op
wat natuurlijk ten strengste verboden was
het was een groot huizenblok, van Potgieterstraat
naar Da Costastraat, Da Costaplein, Allard Piersonstraat, Da Costakade, en terug
dakkapellen, schoorstenen, gekken⁴⁵, zinken richels, luchtkokers
duivenkotjes, luchtkastelen, meteorietgruis, noorderlicht
het was een rijk dat mij volstrekt nieuw was
het rijk van mijn toekomstige eerste schoonvader
meester-loodgieter en dakbedekker
je kon vrij ver lopen eigenlijk zonder levensgevaar
hoefde geen spleten tussen huizen over te springen zoals op de film
maar miste wel steeds pijnlijker een omheining naar de straat toe
we voelden ons Sinterklaas en Zwarte Piet⁴⁶
zagen de vijgen van het paard, de korsten vogelstront,
waterplassen op verweerd dakleer, en als goden
lachten we onbespied om de dwergjes ver beneden op straat
maar spoedig kwam het besef het hoogste
te zijn onder de zware lage hemel
en benam ons de adem

*'...En toonde hem de aarde met al zijn
koninkrijken en heerlijkheden...'*⁴⁷

Deze huizen waren niet langer dan zestig jaar tevoren gebouwd
in lichte mist doemden de omtrekken op van hoe het geweest was
vóór de uitleg: de Kwakerspoel (verbannen vlijt van
hardnekkig zwijgende dwepers bevend onder Gods aanblik)⁴⁸
hard spiegelende rechthoeken met elk
zijn eigen molen: de Haan, de Boterton, Vrouwenakker
de Nachtegaal, de Vrouw Maria, de Zaaier,
kreunend, gierend in de wind en in het driftig
reutelen en schuren van gekken op de schoorstenen
klinken te spoedig vergeten namen: Kwakersdijk,
Kwakerspad, Schuttingpad, Pekelharinggang,
Steenpad,⁴⁹ de oude De Liefde met zijn obsceen openwaaiende kerkhof

Bijna was het allemaal hierbij gebleven, waren mijn liefdes, kinderen,
mijn grote bibliotheek, mijn zelf geschreven boeken,
Afrika, mijn gedichten, de droom gebleven van die
verrassend dichtbij vliegende vogel – vader Geist riep vanuit het huis
we vluchtten terug naar binnen, en opeens
hing ik vijftien meter boven de straat aan mijn handen
aan het dakraam mijn benen spartelend zonder houvast

We hadden in de derde klas een boekje gelezen: twee jongens
speelden op de treinrails toen de trein onverwachts en met grote snelheid
opdoemde, gelukkig waren hun Heilige Engelbewaarders paraat
duwden hen precies binnen de rails en plat, plat genoeg om
de onderkant van de voortdenderende wagons niet te raken
de trein reed pardoes door de engelenvleugels en -lijven heen als
een gefilmd spookbeeld maar de jongens bleven ongedeerd
en werden nog heiliger boontjes
er was een plaatje bij in goedkope tweekleurendruk
oranje en grijs zoals bij Ot en Sien en andere schoolboekjes

Hoe ben ik weer binnen gekomen? Daar heb ik
geen enkele herinnering aan; levenslange
hoogtevrees was mijn straf, een dak
durfde ik nooit meer op, ik wist voorgoed
't is lonely at the top – al bleef ik
daar niettemin naar streven; foto's

Nam ik voorlopig niet, maar koekoeksjong heb ik
nog vaak dwangmatig gespeeld vooral buiten de deur,
in organisaties

Volgens mijn geboortecte heb ik
de eerste twee jaar van mijn leven achtereenvolgens
drie verschillende achternamen gehad: eerst van
mijn moeders eerste man, toen haar eigen naam (die – ook al
koekoeksjong – al evenmin de naam van haar vader droeg
maar van haar moeder), toen die van
mijn echte vader die haar nooit zou trouwen en in ruil
voor zijn harde werken voor ons gezin
dat binnenshuis totaal de afgrond in zou werken
terwijl zij gebiologeerd toekeek, of wegkeek.

Als eenjarige in de wieg achter mijn geboortehuis. Symbolisch valt de slagschaduw van mijn vader over het tafereel, terwijl hij de foto maakt met de middagzon in zijn rug.

Bilderdijksstraat hoek De Clercqstraat, ca. 1910. op de achtergrond de nog niet volgebouwde Frederik Hendrikstraat. De kerktorens en het hoge dak zijn van de kerk De Liefde, met pastoraal complex en scholen, waaronder de lagere school van mijn broer, mijzelf, en die van mijn zusters. Daartegenover, links op de foto, is beplanting te zien van het Bilderdijkpark. Op de zuidoostelijke hoek, rechts van de tram, werd omstreeks die tijd (1910) een filiaal gevestigd van het warenhuis Vroom en Dreesmann, waar ik, vaak vergezeld van een of meer klasgenootjes, een paar keer per dag doorheen banjerde, van of naar school. Behalve de dameslingerie-afdeling en de snoeptoonbank (waar de uitstalling van *fudge*, Engelse caramelblokjes, bleef boeien, misschien omdat zij aan één kant geribbeld waren) frequenteerde ik bij die bezoeken vooral de afdeling schrijfwaren en kantoorbehoeften – een passie die ik nog tientallen jaren in een lange reeks V&D filialen zou uitleven, tot V&D failliet ging: de computer had de schrijfwaren- en kantoorbehoeftenbranche gedood – even zeker als dat door video is gebeurd met de sterren van de hoorspelkern. We waren braaf: de mogelijkheid van winkeldiefstal kwam niet eens bij ons op. Bovendien zou dat voor mij, als beroeps boodschappendoener, ver beneden mijn waardigheid zijn geweest.

7. KLEREN VAN DE GEMEENTELIJKE BEDELING

Achter op de fiets bij Jeanne d'Arc
naar de Gilles de Rais-straat⁵⁰ (waar straks aan de dakgoten
blote ex-jongetjes hangen dood te bloeden)⁵¹
de Bilderdijkstraat uit langs de De Liefde ('*vergeet
het niet lieverd, je bent in liefde verwekt en in
liefde geboren*' – daar gelooft
ze echt nog altijd in, al staat ze er nu even alleen voor)

Bekakte parochiekerk waar wij nauwelijks komen
langs het Groene Poortje van mijn bewaarschool
Hugo de Grootkade over (*ooit
zal ik uit deze buurt ontsnappen in een boekenkist*)⁵²
ver de Frederik Hendrik in (hier zou ik spoedig met mijn broer
balsahouten vliegtuigmodellen kopen) en dan links
zij is de beste naaister van het land en schaamt zich
dat haar jongste kind nu kleren krijgt die zij
niet gemaakt heeft zelfs niet gekocht
(ze heeft geen geld meer om stof en garen te kopen, en ook geen tijd
nu zij een naaiatelier is begonnen werkt ze
twintig uur per etmaal om vijf monden te voeden
de naaimachines af te betalen en vier stiksters te voorzien
van werk en nog meer thuiswerksters)

Een rood geblokt flanelen overhemd
waarboven mijn flap-oren extra uitkomen
een korte broek van bruin *peau de pêche*
lange geblokte kousen en een
padvindesriem met intrigerende ringsluiting
ik besef terdege dat ik het allemaal even
verschrikkelijk moet vinden lelijk ook
en onvergetelijk

Balorig omdat deze outfit geen geld heeft mogen kosten
stopt ze bij een dure vreemde banketbakker en ik proef
mijn eerste pindarotsjes, handenvol
de eerste vlekken op mijn chocoladebroek
de eerste vrouwentranen op mijn rood-
geblokte mouwen

Dan gauw naar huis, ze moet
weer aan het werk

En inderdaad, dank U, ik ben in een boekenkist
uit Gilles de Rais' folterkasteel na jaren terreur
ontsnapt, met levensgevaar geholpen
door Elsje, en Nettie, en Peter⁵³

Maar de dubbelrol van Jeanne in het verhaal
bleef mij een raadsel. Was zij een koningsdochter
of toch terecht verbrand
te Rouen?

De vier kinderen van ons gezin, voor mijn geboortehuis, 1948. Liefdevol en beschermend begeleiden de oudere kinderen de vroege stapjes die hun kleine broertje aldus zelfverzekerd kan zetten; die zelfverzekerdheid zou mijn hele leven mijn deel zijn. Onder de lantaarnpaal een zinken vuilnisbak zoals destijds algemeen in gebruik. Op de achtergrond een bejaarde buurman die Oud-West doorkruiste op zijn met de hand aangedreven driewieler, en die ik eens, terwijl hij op een stoel voor het huis zat, pijnlijk tegen de onderbenen reed toen ik door buurkinderen razendsnel voortgeduwd werd in de trapauto die ik voor mijn vierde verjaardag had gekregen

Buren voor het pand Bilderdijkkade 80 (naast het onze), in het kader van de tocht naar Artiss, in 1945, met paard en wagen (van de groentenman, die een inloophal had op no. 70). De enigen die ik met zekerheid herken zijn mijn broer (voorste rij, derde van rechts, duimend) en buurvrouw Zeerover (achterste rij midden, licht voorover gebogen, met hoofddoek). Ik meen onze moeder te herkennen in de vrouw met kruislings geheven rechterarm drie plaatsen rechts van Mevr. Zeerover, maar mijn broer bestrijdt dat. Tijdens en vlak na de Tweede Wereldoorlog waren de betrekkingen tussen de burens zeer hecht, de vrouwen stonden elkaar bij met voedsel en kleren, en stopten elkaars kinderen in de tobbe; de mannen doken tijdens razzia's voor de *Arbeitseinsatz* tijdelijk onder bij de burens – onder meer onder de planken vloer van ons benedenhuis. Na enige jaren werden de banden zeer veel losser en soms conflictueus en jaloers. Vandaar dat ik, geboren in 1947, de meeste mensen op de foto niet herken.

Nog saamhorig als in de juist voorbije oorlog: met de hele buurt naar Artis op de kar van de groentenman, 1945

De Bilderdijkkade ca. 1910, reeds met de karakteristieke kolenschuiten (links); in de achtergrond wordt nog druk gebouwd

8. RADIODISTRIBUTIE

*O wat een koud handje*⁵⁴

Behalve spataderen waren ijshanden haar grootste klacht
maar ik was een kacheltje warmde menig avond
haar bed op terwijl zij nog op het atelier zat te werken
ook deed ik aan handoplegging tegen haar hoofdpijn
dat werkte nog ook (later, in Afrika, werd ik beroeps-
genezer mocht ik bij de oudste dame van het dorp dagelijks
de open kankerwond op haar rug verzorgen
tot zij dood ging en ik een kip kreeg; of twee maal daags
een meisje met borstontsteking met de hand melken
haar kindje was nog te zwak om te zuigen
was er geen grootmoeder? tien jaar later
zag ik haar terug en toonde ze me dankbaar haar
kind dat het overleefd had)

En als ze slaag kreeg riep ze ‘Wimmie schoppen!’
en ik kwam op mijn kleuterbeentjes aanhollen hem
tegen zijn schenen schoppen zodat wel duidelijk
was dat ik daar mijn hele leven en langer voor zou
nodig hebben om van los te komen
om van haar los te komen ‘...van U
herstel ik niet’⁵⁵

O wat een koud handje
dat wil ik wel verwarmen
jij was toch Mia? kwijnend op je kamertje
fris pienter en kuis, zo van de huishoudschool
drentel je tussen sneeuwvenster en kantklosraam
weet je ook niet waarom je zo heet
wie je vader is wie of je bent of waarom

Maar straks bij de eerste lentewind
worden de bloesems je vleugels steek je
Botticelli's *Primavera* naar de kroon
en word je ingezogen in een hemelse wereld
waarin wij samen zwelgen in Puccini
als walvissen waarin zich de oceaan
snikkend in spiegelbeeld samenbalt
zingend gedragen door de violen van engelen

We hebben thuis nooit een radio gehad
Freddie's moeder had er een: een klankvlak bekleed
met brocaat een paar blauw oplichtende lampjes
witte druktoetsen, ronde afstemknoppen die een felgroene
staande lijn aanstuurden langs alle hoofdsteden van Europa
er woonde een Mexicaanse hond in die vaak
op zijn staart werd getrapt en de afstemming
verliep onvermijdelijk tot ruis, gefluit, stampen of gillen
tijd om de raamantenne aan te raken er is
immers geen betere antenne dan het lichaam
maar die hond blijft blaffen

Nee wij hadden *radiodistributie*
een bakelieten kastje aan de muur
één geribbelde draaiknop voor geluidsterkte
één dwarse schakelaar voor nauwelijks keuze:
Hilversum 1 en 2, Brussel 1 en 2
subliem geluid nooit storing en daarbij
dan ook nog geen grammfoon, geen platen
geen initiatief geen vrijheid

Muziekconsumenten als dom gehouden
stemvee zich wentelend in alternatiefloze grootspraak
onvermoed ressentiment dat menige Kinkerbuurter
(ondanks de nabijheid van de Stadsreiniging
waar immers de Februaristaking was begonnen)⁵⁶
eerst naar de N.S.B.⁵⁷ lokte en vrijwillig naar Duitsland
tijdens de oorlog, en na de oorlog gelijk weer terug om ook het
*Wirtschaftswunder*⁵⁸ niet te missen
'zu'kke gehak'balle' want 'in Dui'sland ies' alles fiel besser'.
Smeuling van de tassenwinkel had zelfs een
Duitse blaffer⁵⁹ onder de toonbank

We hadden nauwelijks van Mozart of Beethoven gehoord
behalve als straatnamen in een betere buurt
zingen was Louis Davids (juist, *De kleine man!*)⁶⁰ en Sonneveld
in de moeizame boekenkast prijkten hoofdzakelijk
de Omnibussen van Jan Mens,⁶¹ Den Doolaard
en Prismaboeken met het *Goud der Gouden Eeuw*

*Maar tot ons geluk
is het een maanverlichte nacht
en hier op zolder
is de maan wel heel dichtbij
want op manestrallen jubelde de schoonste
Belcantomuziek bij ons naar binnen, onberispelijk
aangedragen door de draadomroep vanuit [Vlaamse tongval]
'Et wekelijks opera- en belcantoprogramma van Etienne van Este
te Brussel, maar welkom en thuis door de grootsprakige liefde
die elke Jordanees vanouds voor opera koestert*

Mijn moeder en ik zaten elke zondagmiddag ademloos en
met tranen in de ogen gekluisterd aan het kastje
waaruit de stemmen van Maria Callas, Renate Tebaldi, Guisepp
di Stefano, Tito Gobbi als Rigoletto, ons oord des verderfs
even herschiepen in de keel van een zingende walvis
waarin wij Jonas mochten zijn, en nooit meer hoefden
uitgeworpen op het strand

Natuurlijk was zij Mimi, en Lucia di Lammermoor, en Violetta en Gilda,⁶² vooral Gilda die door haar eigen gebochelde vader bij vergissing vermoord werd doorstoken in een zak op zijn rug de verpletterende drama's die zich achter haar rug (?) afspeelden in haar eigen kleine woning rond haar eigen kinderen waren als geluidloze spinsels in barnsteen,

Als een overbelaste harde schijf tolde alleen maar door haar heen:
*hij is van mij weggejaagd ik draag niet eens zijn naam
ben ik dan geen kind dat liefde verdient?
je mag een kind zijn vader niet afnemen*

Je mag een kind zijn vader niet afnemen
dat heb ik geweten als zij mijn vijfjarig handje vasthield
om lieve briefjes te schrijven aan hem in zijn... 'sanatorium'
en we de wekelijkse afgodendienst van naar zijn foto kijken en bidden
en bij thuiskomst horloge en PHILISHAVE te dure cadeaus
waarvoor wij botenhammen met tevredenheid gegeten hadden
want hij mocht gewoon weer terugkomen
en opnieuw opnieuw

Ik kom thuis uit school
zeven jaar oud, kort voor mijn Eerste Communie,
er zit een vreemde man in de kamer
'wie is dat' zeg ik maar dat blijkt gecorrigeerd te moeten worden
tot 'wat is dat? (grote verrassing!!!)'
hij vertrekt naar het café
ik word wakker in mijn moeders bed
van haar gillen, zijn klappen en schreeuwen
– ik heb je uit de groot gehaald
en als ik dat niet gedaan had lag je daar nou nog
– zeg dat het niet waar is, bij het licht in de ogen
van ons kind dat jij naar de verdoemenis geholpen hebt
zeg dat het niet waar is; de grond waarover je liep
was me nog te koud voor je – het servies het meubilair begon te
sneuelen onder zijn geweld ik werd ruw
het bed uit gedragen de kamer uit
mijn kindertijd uit gereed voor vadermoord⁶³

Je mag een kind zijn vader niet afnemen
dat was geen liefdevolle gelatenheid
bedoeld om mij haar laatste kind te beschermen
het was een programma dat er bij haar eigen
geboorte onherroepelijk was ingeramd
maar deze laatste man zou niemand haar afnemen
zoals ook mij, zijn Eengeboren Zoon,⁶⁴ de vader
niet zou worden afgenomen, tot ik erin stikte

*De sterren lichtten aan de hemel
daar klonk het openen van het tuinhek...*⁶⁵
En tot overmaat van ramp kon mijn vader zingen
af en toe maar steeds zeldzamer schalde
zijn heldentenor door de woning
hij was een Jordanees, en had vóór de oorlog
als zanger van opera en belcanto opgetreden
samen met zijn Joodse vriend; *nà, fgrient?*
'...Maar vergeet niet, jongen een Jood blijft toch altijd een Jood'

Misschien inderdaad onveranderlijk , maar vooral onverwoestbaar
kwamen de paar overlevenden terugstrompelen
uit de kampen, naar hun Mokum⁶⁶ waar hun
opgevallen plekken allang gretig bezet waren, bliezen niettemin
de Amsterdamse confectie-industrie nieuw leven in,
en werden de voornaamste opdrachtgevers
van mijn moeders bedrijf; Jiddisj werd
(ondanks scheldkanonnades als 'die teringjoden' haar
zakelijk tegenvielen) haar Duits, en onze vrijdag werd als *nasj*-avond
een gruwelijke lachspiegel van de *sjabbes*⁶⁷
met noten, gebak en chocola

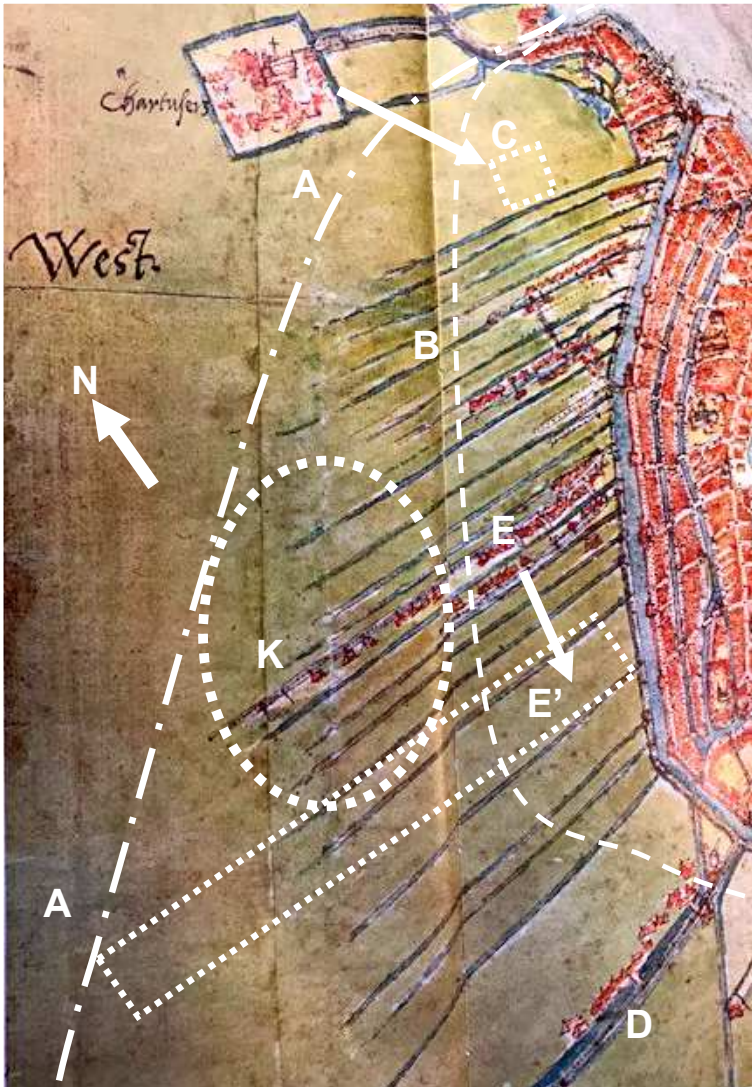
In het bedrijf werd grof geld verdiend
waarmee een vroege bandrecorder werd gekocht
waarmee van de radiodistributie
de belcanto werd opgenomen en dag en nacht werd afgespeeld

*Wat zhegh je fheel, heb je
wat te versjweigen?*⁶⁸

Niet alleen de Jordaan maar ook de Jodenbuurt was een belangrijk referentiepunt in ons gezinsleven. Krotten in de Jodenbuurt:(Uilenburg, 1925; bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Tuindorp_Buiksloot#/media/Bestand:Uilenburgstraat_Amsterdam_1925.jpg, met dank)

Kaart getekend door Jacob van Deventer (1560) in opdracht van het Spaans militair gezag enige jaren voor het begin van de Tachtigjarige Oorlog; toekomstige Kinkerbuurt door mij omcirkeld (K). Ik heb ook een noordpijl toegevoegd (ca. 45° naar het westen geroteerd t.o.v. Van Deventers 'West'-vermelding), alsmede de stadsuitleg van begin 17e eeuw (waardoor het

informeel bebouwde gebied van de Jordaan binnen de stadswallen kwam) geschetst door een gebroken lijn (B). *Wikipedia* vermeldt (s.v. 'BLOKKADES VAN AMSTERDAM'): 'Na zes jaar van belegeringen en achttien jaar Spaansgezind te zijn geweest valt Amsterdam in Staatse handen in 1578; de Spanjaarden verloren van de Staatse, geen wonder als je met zo'n slechte kaart moet oorlogvoeren.

Want ondanks het enthousiasme waarmee deze vroege kaart meestal wordt begroet, is hij verre van betrouwbaar. De Kostverlorenvaart werd reeds begin 15e eeuw gegraven om Amsterdam een eigen verbinding (buiten Haarlem om) over water met Leiden te geven, dus anderhalve eeuw eerder, maar daarvan ontbreekt op de kaart elk spoor. Ik heb het tracee geschetst door de gebroken lijn (A).

De CHARTHUSERS / KARTHUISERS, een orde klooster, lagen met de uitbreiding begin 17e eeuw binnen de stad in de noordelijke Jordaan – wat suggereert dat een halve eeuw eerder Van Deventer dit complex veel te groot en te zeer naar het Noorden en Westen heeft getekend. De Rooms-katholieke gezindheid van de opdrachtgever zal aan deze overdrijving niet vreemd zijn geweest. Ik heb deze fout gecorrigeerd door (C). Onze moeders moeder woonde aan het eind van haar leven (begin van de Tweede Wereldoorlog) in dit complex, intussen herdoopt tot HUISZITTENWEDUWENHOF. Drie weken nadat (eind oktober 1940) onze moeder en haar eerste echtgenoot met hun twee kinderen naar de Bilderdijkkade waren verhuisd, had oma moeder zich bij hen gevoegd, en Elsje heeft vroege, tedere herinneringen aan dat verblijf. Niettemin verhuisde de oude dame al na vier maanden naar de Kartuizerstraat, waar ze in augustus 1941 stierf. Nettie was een paar maanden eerder geboren, en is naar haar genoemd.

Ten westen van de toenmalige stadswallen geeft Van Deventers kaart enige lintbebouwing aan langs waterlopen. Te identificeren zijn: de Boerenwetering (D; thans Ruysdaelkade), juist gesitueerd; de Overtoomse Weg / Heilige Weg (E; deze laatste naam werd later gereserveerd voor het allerlaatste deel, voorbij het Koningsplein) te zeer naar het noorden getekend want nu aansluiting vindend met de toekomstige Rozengracht en Raadhuisstraat in plaats van met Leidsestraat / Heilige Weg; ik heb dit gecorrigeerd door E'. Alsmede enige langgerekte, moeilijk specifiek te benoemen woonkernen in de toekomstige Jordaan.

De Burgerstraat gezien vanuit het westen, ca. 1971, met uitzicht op de Tollensstraat; omcirkeld de voorgevel van het clubhuis van het St-Franciscus Liefdewerk (S.F.L.)

Het clubhuis in de Bergerstraat ca. 1970

Kersttijd in de Kinkerstraat ca. 1980

9. HET CLUBHUIS

Pas twintig jaar later, in Afrika
besepte ik wat het eigenlijk geweest was
ons clubhuis aan het begin van de Borgerstraat:
een stedelijke missiepost, precies op het punt
waar de laatste burgerlijke pretenties van de Kinkerbuurt
(ooit Sophiapark, Julianaziekenhuis, de tweede kerk De Liefde
gebouwd door Cuypers, en de woningen net iets hogere huren)
het hadden afgelegd, en a-sociale gezinnen
pap⁶⁹ en aardappels lepelden uit een gezamenlijke pan
de zoete stank van slecht huishouden door de voordeur walmde
een slaapkamer betekende kamerbreed stro op de grond
veel meisjes bij hun trouwen nog geen tweehonderd meter
ver gingen wonen, en incest nauwelijks nog een geheim was

De jonge pater zo vers van zijn wijding wist niet eens
dat dit allemaal bestond (*de inboorlingen
hebben het kindhuwelijk, mijden hun schoonmoeder,
een kind dat blind is opgezet⁷⁰ of eerst
ondertanden krijgt moet gedood*)⁷¹ het was een nederdaling ter helle⁷²
waar hij elke ochtend weer met angstzweet aan moest beginnen
en hoe te reageren op jonge vrouwen die naar hem lonkten
bij de uitoefening van zijn krankzinnig zware pastorale taken?
de kapel gaf hem niettemin veel voldoening ook de speeltuin
de jonge jagersclub, de bakvissen, de jeugdbioscoop
de drumband – elke avond op huisbezoek en dan
terug naar zijn verwende confraters in het klooster
die gaven les en brutale tieners
waren hun enige probleem
de stem van God, de stem die hem
ooit geroepen had hoorde hij nooit meer

*Introïbo ad altäre Deï
ad Deüm qui laetificat
iuventútem meïum*⁷³

in de parochiekerk kwamen we nauwelijks meer
tenzij in schoolverband (mijn school was ernaast)
op elke bank hadden notabelen daar door naambordjes
hun monopolies gevestigd zij haalden ook het collectegeld op
zoals ook zij in hun winkels ons geld ophaalden⁷⁴
en van de sport van biechtvadertje te voeren⁷⁵ met uit de
suikerpot snoepen was al lang de lol af
Mijn eerste Latijn leerde ik van hem
oefenend in de misdienaarklas
mijn eerste stap naar antropoloog van de religie
Afrikaans orakelpriester
polyglot en heiden

En inderdaad werd mijn jeugd innig verblijd
(althans voor enige jaren, een heuse Hemelse
Vader wie had dat gedacht, in onze aan
vaderlijke rolmodellen zo arme familie –
en inderdaad. nadat ik me nog een jaartje had verbeeld dat ik
Jezus zelf was hielp op mijn vijftiende mijn beste
vriend, die Gods plaats in mijn hart begeerde, mij pijnlijk uit de droom)

– Verblijd, toen ik het altaar van God leerde betreden
terwijl thuis de klappen vielen en vaag
aangevoelde vreselijke geheimen ons gezin sloopten
trok ik misdienaarskleren aan schonk de heilige
ampullen uit, droeg het misboek struikelend
van de ene kant van het altaar naar de andere
en er viel heel beslist niéts voor in die sacristie
ook niet bij mijn medemisdienaars
van het vele dat er naar later zo algemeen bleek
had kunnen zijn voorgevallen⁷⁶

Ik had een speciaal lijntje naar hem
hij gunde ons iets netter sprekende gezin
wonend aan de rand van zijn missiegebied
de status van Eenoog Koning wij kregen de hoofdrollen
in het toneel, Nettie werd zelfs *tambour-maître*
toen op een kwade dag mijn vaders duiven geslacht moesten
kwam hij *nota bene* bij ons eten: champignonpasteitjes

*Weet je jongen, een vrouw
kan een man helemaal de vernieling in trappen
maar dat vertel ik je later nog wel eens*

Op mijn elfde verjaardag kreeg ik van de pater
het Prismaboek *Father Brown*
*Houdt Zich van de Domme:*⁷⁷ van zijn kant een
oproep aan mij om hetzelfde te doen? of
erkenning dat hij zelf nauwelijks anders kon?
ik werd toegelaten op de school van zijn confraters
moest mijn Nederlands onverwacht toch grondig herzien
leerde vijf andere talen vloeiend kreeg het beste onderwijs
dat in ons land beschikbaar was
en het zou nog zestig jaar duren
voor ik hoorde dat hij het was geweest
die op mijn vijfde, en terecht
de politie had ingeschakeld

Kort nadat wij naar Nieuw-West verhuisden
en alle contact met het clubhuis lieten varen
kwam het bericht van zijn uittrede
uit de kloosterorde geen details geheim adres
mijn moeder die nog maar kort tevoren
het grote project van nieuwe misdienaarskleding voor de kapel
belangenloos en met veel avondlijk overleg
had afgerond, viel op ons nieuwe balkon
met haar hoofd in de vuilnisbak

Belandde aldus als neurologisch patiënt
alsnog in het spreekwoordelijke
Paviljoen Drie (of was het toch Vijf?) het lag er vol
met vrouwen die bij het zelf ramen lappen
uit het raam van hun
etagewoning waren gevallen.

De Pestsloot met aan het eind het Pesthuis, gezien vanaf de Buitensingel, ca. 1750 (bron: <https://nl.pinterest.com/pin/551831760590199927>, met dank). De Pestsloot hier is goed te vergelijken met de smalle gracht loodrecht op de voorgevel van de Taj Mahal in Agra, India.

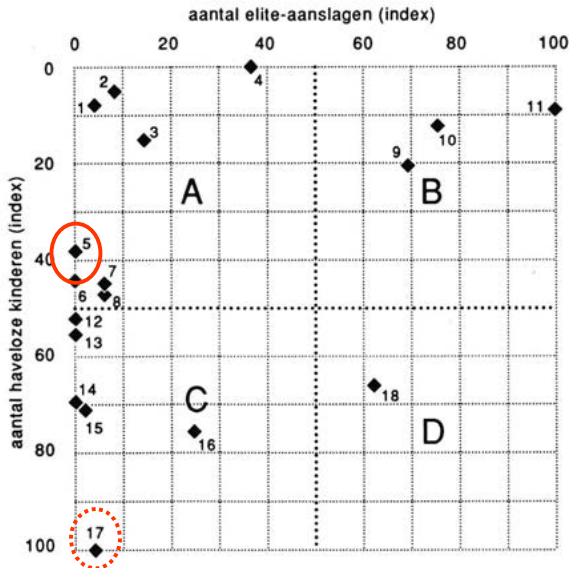
Het Pesthuis in 1931, kort voor de sloop.

Paviljoen 3 van het Wilhelmina Gasthuis, tijdens de sloop in 1983-1964. In het Kinkerbuurts taaleigen stond 'Paviljoen 3' vooral voor: 'gekkenhuis' – omdat de afdeling psychiatrie hier gevestigd was.

Kaart van Condet (1749). De latere Kinkerbuurt door mij aangegeven door een gebroken ellips. Kwakerspoel (K, destijds zeer recente vestiging van de uit de stad geweerde, van oorsprong Engelse, Protestantse sekte der Kwakers / Quakers, 'Sidderaars') en Pesthuis (P, 17e eeuw) zijn duidelijk te onderkennen. Van de latere Rooms-katholieke kerk De Liefde (eind 18e eeuw) ontbreekt nog elk spoor. Het gebied van de gemeente Nieuwer-Amstel is aangegeven in groen (in het origineel; in druk: grijs) en vormt de westelijke helft van de toekomstige Kinkerbuurt. Het feit dat daar het straatniveau nog steeds ruim een halve meter lager kan liggen (bijv. in de Bellamystraat) dan in de rest van die buurt heeft te maken met verschil in bestuurlijke indeling — Nieuwer-Amstel bleef het polderniveau volgen. In de jaren 1950 waren de niveauverschillen nog duidelijk te zien, door trapsgewijze betonnen hellingen. De Kostverlorenvaart vormt op de kaart de grens met de gemeente Slooten. De noordpijl viel buiten het hier getoonde fragment en is door mij toegevoegd.

1 Noord	7 Pijp	13 Staatslieden- en Spaardammerbuurt
2 City-2	8 Oosterpark	14 Eilanden
3 City-1	9 Overtoom e.o.	15 Hugo de Grootbuurt
4 Grachten-Zuid 2	10 Grachten-Zuid 1	16 Grachten-Oost
5 Kinkerbuurt	11 Vondelpark e.o.	17 Jodenbuurt (Getto)
6 Dapper- en Indische buurt	12 Jordaan	18 Grachten-Noord

Welstandspositie van Amsterdamse buurten in 1915-1916 (naar Wagenaar 1990). Tot mijn verrassing blijkt uit deze wetenschappelijke cijfers dat gedurende de Eerste Wereldoorlog de Kinkerbuurt van alle Amsterdamse niet-elitebuurten de hoogste welstandspositie had, beter ook dan aangrenzende buurten zoals Hugo de Grootbuurt, Staatslieden- en Spaardammerbuurt, en Jordaan. Dertig jaar later (toen ik geboren werd) zal deze situatie iets verslechterd zijn door selectieve migratie vanuit de Kinkerbuurt naar aantrekkelijker nieuwe wijken in West en Zuid. Opvallend is in 1915-1916 de uiterst verpauperde positie van de Jodenbuurt (17). Deze werd oorspronkelijk bevolkt door Sefardische Joden gemigreerd na de val van Granada, Spanje, in 1492; de grote instroom van Azkenasische Joden uit Oost-Europa (in reactie op de incidentele, zowel als systematische, Jodenvervolgning van staatswege) volgde bijna twee eeuwen later en was in het begin van de 20e eeuw nog in volle gang.

Met mijn vader op het plaatsje achter ons huis

10. PESTSLOOT

Valavond. De grote roeiboort voert nog geen lantaarn
twee mannen in donkere mantels
driekante steek op het hoofd
halsdoek strak voor de mond gebonden
ritmisch plassen de riemen. Gefluister.
deze Pestsloot zuidwest vanaf de Singelgracht
is vooralsnog de enige toegang tot het brede Pesthuis⁷⁸ daarbuiten
in de plecht van de boot, door beide roeiers gemedend
vier kreuende gestalten gekneveld opgegeven
bij de aanlegsteiger meer gefluister
wel een lantaarn, dikke wanten, een kar
de bange vlucht terug

Mevrouw Bosboom Toussaint⁷⁹
(op Allerheiligen verdwaald doordat zij van de bomen
het bos niet meer zien kon – verdwaald, zo ver als Haarlem zeker
want hier was alles kaal veenmoeras)
was verzot niet alleen op roomsoesjes maar ook
op dit soort romantische taferelen in haar romans.
Volgens de Uitleg van Kalff van 1877
werd de Pestsloot gedempt en kreeg haar deftige naam;
het Pesthuis werd Buitengasthuis
met op de hoek een driehoekig pleintje

Een blok verder terug naar de Singelgracht
de slagerswinkel van Anneke Broekhoff
het mooiste meisje van mijn kleuterklas
(naar ik nu besef leek ze alleen maar op mijn moeder)
in jurkjes met daverend smockwerk onder de hals
(nabootsend gerimpelde reptielenhuid als boven middelbare borsten
was zij misschien Mevrouw Bosboom zelf?)

Nooit heb ik bij haar thuis gespeeld
heb ik haar eigenlijk wel ooit gesproken?
haar stem herinner ik mij niet, alleen haar gezicht
op haar oefende ik reeds het bodemloos verlangen
(het Pesthuis onheilspellend
spiegelend tegen de zonsondergang boven
de Pestsloot – reciproke⁸⁰
Tadzj Mahál) dat mijn halve leven zou beheersen

Haar buurman was Meneer Andréa, vader
van de naaimachines op mijn moeders atelier
meer vader dan mijn moeder ooit had gehad
bij nacht en ontij kwam hij de onmisbare
machines repareren haar uit de brand helpen
de stiksters moesten verder kunnen ons eerste
spreekboek had zij van hem⁸¹

Op het pleintje een babywinkel met grote etalageruiten
hier stond vaak een manshoge ooievaar
afhangend in de bek een luier met babypop
zoals ik ze wel had zien vliegen naar moeders
die van de trap gevallen waren
of door de ooievaar gepikt
of zomaar naar de koolvelden waar de baby'tjes groeien
(of kwamen ze toch uit een la in de grote ladenkast
in het weeshuis?) ik kon er niet genoeg van krijgen
op mijn achtste zou ik stiekem huilen omdat ik als man
zelf geen kinderen zou kunnen baren uit mijn lijf

Toen in 1945 de Geallieerden
de concentratiekampen hadden bevrijd
(ik werd pas een jaar later verwekt, en niet in dat kader)
werd van binnenuit die etalageruit volgeplakt met krantenpagina's
rapportages foto's stapels lijken wachttorens douches⁸²

(Douches. Oorspronkelijk had de Bilderdijkkade geen douche
baden gebeurde op toerbeurt in de wastobbe
waarvoor het water in de keuken
op de petroleumstellen wat was opgewarmd
de douche was een van de eerste dromen
die door het geld verdiend met het atelier
in vervulling gingen, naast een wasmachine, gasfornuis, koelkast, auto
en bandrecorder; voor de douche
kreeg het kolenhok een *granito* vloer
en misschien tegelwand ik hoop dat de gasgeyser
in de keuken was geplaatst maar meen toch
dat toestel in de badcel te zien
helemaal inpandig zonder ventilatie
die douche met zijn geheimen van ontkleding
en lichaamsopeningen en doodsangst
bracht de recente wereldgeschiedenis
verpletterend ons huis binnen)

Douches holle gezichten spookdiertjes levende *body bags*
waaromheen veel te ruim gedrapeerd streepjespak van de Zwarte Jongens⁸³
wankelend strompelend onder de plotselinge
last van de hemel; als de redding
zo laat komt kan zij eigenlijk maar beter
helemaal niet meer komen er valt niets meer te redden
en inderdaad, er viel
niets meer te redden

Mijn moeder vertelde mij later
hoe ze hier stond, zich vasthoudend aan de gevel
brullend, gillend, trappelend van ontzetting
waarom had zij dit tijdens de oorlog
niet geweten⁸⁴ (wat viel er te weten? drie kinderen
en een piepjonge vrouw die hen en zichzelf in haar eentje
door de oorlog moest sleuren levend nog gezond nog
bij de N.S.B. kreeg je extra bonkaarten voor de kleintjes

Jawohl, mein Vater war doch auch Deutscher
(aber nie gesehen seit 1918 – Erster Weltkrieg, mein Geburtsjahr)

*Vielen Dank gnädige Frau Sie sprechen ja sehr gut deutsch
Soll ich vielleicht mal ihr Uniform ein bisschen reparieren?
Sind Sie rechts- oder linkstragend?*⁸⁵

Het was eerder vertoond, tijdens de jaren-dertig crisis
toen burens zich bij de Protestantse Diakonie
om steun vervoegden. *Bent U lidmaat?*
Nee, godverdomme, maar me kind mot skoene

*(Mevrouwetje, weet U toch wel
waar we hier zijn? Dit is de Euterpestraat!*⁸⁶
*U kunt hier echt niet zo'n grote mond komen opzetten
gaat U nu rustig terug naar Uw drie kindertjes
en vergeet U maar gauw wat U hier gezien en gehoord hebt*⁸⁷
*en laat Uw kindertjes niet weer de teer-
blokjes van tussen de tramrails stelen
rauw eten is echt beter voor ze dan geen moeder meer)*

Het pleintje was een steenworp van de Bilderdijkkade
alleen even zigzag de Jacob van Lennepstraat door
en er recht tegenover, waar tot de jaren
'dertig het Pesthuis had gestaan
laatstelijk als Hulp voor Onbehuisden
was nu het Jan Swammerdam-Instituut in nieuwbouw verrezen

Eindelijk verrezen, van achter schuttingen waar ik jarenlang
langs was gelopen, elke maand een andere handgeschilderde
originale reclameschildering (BLUE BAND.⁸⁸ RUTON
stofzuigers. PHILIPS lampen) Fysiologisch
Laboratorium van de Gemeente-universiteit

Mijn eerste vrouw, van het eind van de Van Lennepstraat bij
de Kostverlorenkade (zij kende het buurtwoord *kitsen*⁸⁹)
werkte hier vijf jaar als biofysicus, zelfs op de ochtend
van ons huwelijk bracht ik haar hier achterop op mijn fiets
regelrecht van het stadhuis want ze had
een wetenschappelijke conferentie

Het Jan Swammerdaminstituut, Fysiologisch Laboratorium van de Universiteit van Amsterdam, dat op de plaats van het Pesthuis / Buitengasthuis is verzezen

Spoedig zou ik mijn eigen
wetenschappelijke conferenties hebben
ik heb veel van haar geleerd
een heerlijke dochter van haar gekregen
haar schandalig slecht behandeld
heb daar nog dagelijks diepe spijt van

Maar deze grond bleek
voorgoed verpest.

Het beruchte Font van Sjakó (Frans: *Jacob*) op de (nog ongedempte) Elandsgracht (thans in het oostelijk verlengde van de Kinkerstraat), eind 19e eeuw, toen Sophia (mijn vaders moeder, genoemd naar de moeder van koningin Wilhelmina, en in haar achternaam de herinnering bewarend aan een Hugenothenafkomst in de Elzas) hier werd geboren, op een per uur gehuurd bed, ca. 1893. Als weduwe van haar in de Eerste Wereldoorlog gemobiliseerde man, die in 1918 aan de Spaanse Griep bezweek, zou zij (na een periode aan de Hazenstraat, in de Jordaan) tientallen jaren met haar kinderen wonen op Kinkerstraat 7, drie hoog achter; aan het begin van die straat. Zij zou haar leven beëindigen in 1971, terwijl zij woonde op het Da Costaplein – nog steeds in de Kinkerbuurt. Van haar zonen migreerde er één naar Denemarken, en twee woonden als volwassenen tientallen jaren in de Kinkerbuurt. Haar zuster woonde met haar man om de hoek van de Kinkerstraat in de Da Costastraat, in het zelfde blok als zichzelf. Vanaf zijn zevende jaar woonde hun neefje, Sophia's op een na jongste zoon en mijn toekomstige vader, bij hen in. Sophia's andere zuster woonde in de Lootsstraat, aan het westelijke eind van de Kinkerstraat. De zusters waren in hun jeugd gamalenpelsters. Weinig getuigde nog in de jaren 1950 van voortgezette contacten van deze familie met de Jordaan; zelfs de spraak ging meer richting A.B.N. Een van Sophia's zonen verrichtte ca. 1980 amateur-genealogisch onderzoek om hun vermeende (op Overijssel teruggaande) band aan te tonen met een familietak die notarissen, rechters en predikanten had voortgebracht. Ik heb het lijvige geschrift waarin dat resulteerde maar even vluchtig mogen zien, want werd als onecht kind en vooraanstaand wetenschapper niet geacht er belangstelling voor te hebben; mijn vader gaf het liever aan mijn Deense neef, een advocaat evenals een ander neefje dat bij ons om de hoek in de Jacob van Lennepstraat was opgegroeid als halfbroer van de zoon van Joop die mij had leren schilderen en *Monopolie* spelen. Sophia's gezin was niet typisch voor de Jordaan: al haar zonen konden bogen op een voltooide beroepsopleiding, en een van haar zwagers had een kleermakerij. Niettemin heeft mijn moeder (haar moeder en haar eerste schoonmoeder waren allebei caféhoudsters, en zelf kreeg zij bij haar huwelijk een café op de Brouwersgracht, waar zij al spoedig totaal ongeschikt voor bleek) altijd ostentatief gewalgd van de sociale en culturele vormen van haar Jordanees informele tweede schoonfamilie.

Palmgracht, de Jordaan, ca. 1850

Jan Hanzenstraat

De St Vincentiuskerk, aan de Jacob van Lennepkade, ca. 1975; inmiddels gesloopt

II. JAN HANZENSTRAAT

1.

Zes jaar oud, begin september, twee dagen eerder
voor het eerst naar school
met kersverse vrienden Siem de Vries en Harrie Slenken
loop ik terug de armen over elkaars schouders
(zo wordt in de historisch meer verantwoorde
Jezusfilms de kruisbalk naar Golgotha gedragen)
naar huis op mijn eerste vrije woensdagmiddag ooit

Zij wonen op de Ten Katestraat (*'Die huppelend in het priesterkleed...'*)⁹⁰
en de Jan Hanzenstraat (geen dichter maar neef van Jan Klaassen, en
een al veel langer aan die plek gebonden naam)
dus we steken af over het Kwakersplein naar de Kwakersstraat
hoofdkantoor van de Stadsreiniging
waar we onze peuterdroom weer kunnen oppakken van
vuilnisman te worden, held en heerser van de
straat de wind doodlopen met een blikken ratel⁹¹

Met moeite klimmen we op de hoge witte vensterbanken
en bleven daar urenlang koortsachtig samen praten –
onvermoede bewoners immers van
hetzelfde onbewoonde eiland, *Vrijdag, naar ik veronderstel*⁹²
horloges hadden we niet, het was het eerste moment
van ons leven dat wij ons bewust aan de gezinsdwang onttrokken
cafébezoekers in de dop – moeders thuis handenwringend
het was over vijven voor we thuiskwamen
onbegrip voorwendend voor ongerustheid en boosheid
in het geheim triomfantelijk over
ons onverwacht machtsgebaar.

Het hoofdkantoor van de Stadsreiniging, op de hoek van de Bilderdijkkade en de Kwakersstraat, ca. 1970. De kerktoren op de achtergrond is van de Vincentiuskerk op de Jacob van Lennepkade; die toren was 65 m hoog en hoewel een kilometer ver, wel zichtbaar op dit punt, vanaf de tweede verdieping waarop deze foto werd genomen. Let op dat er een zogenaamde krul (urinoir voor mannen) op het bruggehoofd staat, terwijl een blok verder hoek Kinkerstraat / Bilderdijkkade ook al een gemetseld urinoir te vinden is / was

De Ten Katestraat tijdens de dagmarkt, in de tijd dat ik hier als kind dagelijks boodschappen deed. Op de achtergrond zicht op het Wilhelmina Gasthuis, aan de overkant van de Jacob van Lennepkade. Rechts van het midden is de straathoek met de Kinkerstraat. Hier wordt in de karakteristieke belettering van hun huisstijl het opschrift P. de Gruijter zichtbaar – het tweede filiaal van dat grootwinkelbedrijf binen enkele huizenblokken. 'Wijffie's kraam voor schoongemaakte en gesneden groenten was op dezelfde hoek, links, pal tegenover De Gruijter. Aan dezelfde kant van de Ten Katestraat, maar na het oversteken van de Kinkerstraat, was een kraam met ongeregelde handel waar onze moeder vaak speelgoed voor haar kinderen betrok, vandaar de vertederde bijnaam 'Blokkenjooop' voor de koopman.

Fragment van de kaart RHINOLANDIAE, AMSTELANDIAE van Van Berckenrode, 1629; toekomstige Kinkerbuurt aangegeven met gebroken ellips; noordpijl toegevoegd

2.

De Jan Hanzenstraat lag achter de Ten Katestraat
waar ik, reeds als vijfjarige, vrijwel dagelijks
boodschappen kwam doen
twee blokken ver: bijv. een pond septemberkaas
van de kaasboer ([*traag en boers:*] *'Dat is den aïn faafteg'*)
en twee kilo gekrabte aardappels (*Vastkokers! Geen Eigenheimers!*)
en twee pond gesneden en gewassen andijvie
van de kraam op de hoek, van Wijffie (een potige
vriendelijke vrouw die iedere klant 'wijffie' noemde –
wat mot je hebbe wijffie? de andaafie is in de rikklame,
so fan 't land, as je d'r één sandkorrel in fint krij' je gelaak
je geld met rente fa' me t'rug!)

Als je verder liep de viskramen, de ongesneden groenten van
onbetrouwbaar verklaarde groentenmannen
standwerkers, gedemodeerde kleding, stof aan de meter,
kammen, sjaaltjes, haarnetjes, spelden, cosmetica
uitdunnend naar wijder uiteen staande karren van gespuis
waar je echt niet met goed fatsoen kon kopen
langs de Hasebroekstraat, de Bellamystraat en de Wenslauerstraat
en dan de Jan Hanzenstraat
links naar de Kostverlorenvaart, en rechts
naar het Bellamyplein met de remise

Bij de hoek Bellamystraat was een woonhuis
met snoep tafel in de voorkamer groezelig lekkers uitgestald voor
onbrave kinderen toekomstige lustmoordenaars
voor vijf cent salmiakken ruitjes in een puntzakje
roze-gele spekkies, ook ruitvormig
zwart-op-wit dat onaangenaam klonterde met je spug
toverballen en wijnballen en negerzoenen⁹³
zoethout dat rafelde en brandde in je mond tot je er van moest overgeven

en ongeregelde brokken druivensuiker met een valse
blauwe gloed onder het wit
Als veruit jongste en naar uitdrukkelijk verklaard liefste van het gezin
had ik ogenschijnlijk geen reden om te stelen
maar ik moet wrok en angst gekend hebben, en geldingsdrang,
en opstandigheid, en de boosaardigheid van de erfzonde –
keerde dus op een kwade dag de spaarpotten van mijn zusjes om

Misschien was ik louter bezig de universele inwisselbaarheid
van geld proefondervindelijk, wetenschappelijk te ontdekken⁹⁴
(ik had al een *doktersjas*, en mijn zusje noemde me Pluisie)

Misschien rebelleerde ik tegen de reeds jarenlang veel te zware
last van het boodschappendoen (*Wat? Geen Rotterdammer?*
En dit spek is inderdaad doorregen maar ik kan het echt niet mager noemen
En dit zijn geen henn-eieren, viertjes wil ik, geen drietjes
Je hebt je weer wat in je handen laten stoppen.
Ga maar ruilen en zeg dat je moeder dit echt niet accepteert
(ik, oefenend, 'ak-se-pteert' / 'a-ksep-teert')
Antiseptisch teren? Zoiets als sigaretten roken?)
en wissel dan gelijk even deze honderd gulden (twee weeklonen
in een kinderknuisje; twee maanden huur) *bij de sigarenwinkel, in drie*
briefjes van vijftwintig, en tien rijksdaalders,
ik moet die thuiswerksters betalen; ja, en neem gelijk
een pakje Miss Blanche mee, zonder filter)
kortom, achtjarigen hebben geen moraal

Voor mijn vijftendertig cent leverde de snoeptafel alle boven
opgesomde schatten, een flink deel
had ik al op voor ik weer thuis was
misselijk werd ik niet
geslagen werd ik niet
lekker vond ik het niet
groot misbaar dat haar Wimmie een misdadiger was
misschien is er zelfs niets tegen de bestolenen gezegd
nog tientallen jaren lang zouden
snoeptafels⁹⁵ mij in het oog springen
maar ik maakte ik er geen werk meer van.

Links achter het pastoorsbruggetje (dat de dienstdoende geestelijke oorspronkelijk toegang had verschaft tot de eerste kerk De Liefde: de ijzergieterij van Zimmer, gezien vanaf de Lange Bleekerssloot in 1902 (tekening door H. Misset)

De Kostverlorenvaart, gezien naar het noorden, met schepen en fabrieken niet ver van de Jan Hanzenstraat, ca. 1900

3.

Oh wat leuk
de oude bevriende collega opzoeken in zijn minihuisje aan de
Jan Hanzenstraat om daar verder te praten over Plato en heelmaking

Ik ben in geen veertig jaar over de Ten Katestraat gelopen
de handel is nu Mediterraan en etnisch
maar dit is mijn buurt ik kan hier mijn antropologische
veldwerkhouding⁹⁶ even niet opbrengen

Geen herkenbare kaaskraam, geen gesneden en gewassen groenten
de paardenslager Otto waar het vlees zoet
naar poep rook is nu een *hellál* kapper geworden
het café van mijn moeders eerste schoonmoeder meen ik te herkennen
maar dat was ook vroeger al vijandig terrein
mooie ingelijste Qur'ánspreuken in Koefisch schrift heb ik allang
evenals een hoesje voor mijn telefoon ik hoor niet meer bij de doelgroep
Siem woonde hier ergens maar ik ben zelden
bij hem thuis geweest we zagen elkaar op school
wie ik wel nog wonen weet is Mevrouw Schelde
trouwste werkneemster van mijn moeder
haar kleine kalende man met grote adamsappel
hield naar verluidt nog meer van andere jongens dan van zijn eigen zonen
ik heb er geen last van gehad

Voorbij de Bellamystraat wordt het niveau van de zijstraten lager
getrapte betonnen hellingen overbruggen (net als op onze
eigen kade) het verschil sprongsgewijs, als pixels, we zijn weer
op het polderpeil van Nieuwer-Amstel

Hierachter, richting Kostverlorenvaart en De Clercqstraat
lag toen ik klein was een betoverend woest gebied
van schuttingen, struiken, oude erven, onttrokken aan Kalffs⁹⁷ landjepik
(een zakmes buiteland in het zand gooien en waar hij inslaat de lijn
doortrekken), als een bloedig heidens ritueel onmerkbaar ingebed
in een slaapverwekkende kerkdienst

Mensen zag je daar niet, net zo min als nog op de maan
mijn broer nam me er een keer mee naartoe
had ik toen maar beter gekeken
dit Hart der Duisternis⁹⁸ in
dan had ik misschien niet naar Afrika gehoeven
vanaf de brug van mijn schip op de wijde
Congostroom hunkeren naar de verre oever
maar had ik dat willen missen?

Dat hier toen ook een ijzergieterij Zimmer was
wist ik helemaal niet; haar echtgenoot Zimmerman
was de melkboer die bij ons
aan de deur kwam met losse melk⁹⁹
geen haar op mijn hoofd die dacht aan kamers
of timmeren, melk vormt immers een vel
als zij op het gas staat te zimmeren
en dan bruine blazen en tenslotte
een ondraaglijke stank die in geen uren weggaat

Mijn collega was even niet thuis even
iets halen voor ons voor bij de koffie
ik wachtte tegenover zijn kleine opgeypte¹⁰⁰ bouwval
en opeens wist ik weer precies wat het voor mij betekend had
opgroeien in de Kinkerbuurt; ijskoud angstzweet brak me uit

Vergeet de kolenschuiten, de vuilnisman met zijn ratel
de liefdesbrieven van Tetterode¹⁰¹ (*'Ik zal je schrijven'*)
op weg uit school de baldadig opengegooide
pashokjes voor dameslingerie bij Vroom en Dreesman
'dikke tiet' roepen; en 'vuile dronke-
lappen' schreeuwen (en wegrennen!)
door het leren toegangsgordijn van het café op de hoek
mijn eenzame hongertochten¹⁰² naar de Ten Katemarkt
het snerpend snijden van tramwielen (als de vleeswaren-
snijmachine bij 'Jan Tik-op-de-Schaal', kruidenier om de hoek)
op rails bij de remise Tollensstraat de helse vishal daar vlak voor waar
(in nabeelden van de gaarkeuken in oorlogstijd)
in schemerdonker in enorme pannen

dikke vrouwen vis bakten voor de duivel; en hun filiaal, de kelder
van schoenmaker Puntsma ook aan de Tollensstraat
waar de oude man met zijn stikmachine
webben breidt voor de spin van het noodlot

Ik lig in mijn moeders bed
in de achterkamer op de Bilderdijkkade
een paar maanden na mijn derde verjaardag
waarop ik de hele dag gebruld had als een speenvarken
want het pofbroekje met galgen geborduurd als konijnenoren
waaraan mijn moeder de hele nacht had doorgewerkt
was zo verschrikkelijk kinderachtig dat kon ik echt niet aantrekken
dit is nu eens een nacht dat ik niet van duivels droom¹⁰³
maar mijn blik is gericht op de kruk van de gangdeur
een zwarte smeedijzeren kruk, gevat in naturelkleurig hout
de kruk wordt kennelijk vanuit de gang vastgepakt
beweegt even heen en weer maar niemand komt binnen
hij beweegt weer maar niemand komt binnen
de gangdeur lost op een zwart gat wordt zichtbaar
als ik ouder was geweest had ik nu een spook gezien
maar niemand komt binnen geen geluid klinkt
en dat zo honderden nachten opnieuw in mijn droom
zo heb ik geleerd mijn adem in te houden
tot stikkens toe stikkens tot
de dag dat ik dit schrijf

Een paar jaar later staat naast mijn moeders bed
de op de gracht unieke piano
waarom we opeens een piano moesten wist ik niet
evenmin waarom onze moeder (die er zelf niet op speelde)
ondanks haar veel te hard werken op haar atelier
nog weken moest besteden aan het kunstig borduren van
een bordeauxkleurige zijden toetsenloper, met guirlandes en notenbalken
van wat Beethovens bekendste wijsje zou blijken; er was
een pianokruk bij die spoedig gerepareerd moest bij de meubelmaker
(niemand die er door was gezakt, we waren een gezin
van magere mensen; was er in drift mee gegoooid?)

Bij de meubelmakerij net over de brug
naast de school op het schuine dak waarvan
ik, als vijfjarige, Sinterklaas en zijn paard met eigen ogen
gezien had, rechtop in het avondlicht van vier uur

De pianokruk bleef maanden bij de meubelmaker
ik maakte me grote zorgen ja een keukenstoel kon ook
maar hoe kon die meubelmaker ons zo'n onrecht aandoen
en achtjarige krijger vertederend (maar als enige)
vechtend voor de familie-eer
ging ik naar de werkplaats en stond daar drie kwartier
op de stoep luid scheldend dat het geen stijl was
die kruk moest allang gerepareerd zijn
het was echt een schande zo kon je
echt je klanten niet behandelen snikkend
ging ik de brug weer over terug naar huis
of misschien werd ik tactvol weggeleid?

Die dromen zijn nooit meer over gegaan
ik heb mijn collega verder niet afgewacht¹⁰⁴
maar ben weggevlucht, de buurt uit
mijn jeugd uit, de schijnveiligheid in
van een leven buiten de Kinkerbuurt
naar Afrika toe, in levenslange
ballingschap.

De Jacob van Lennepkade in de jaren 1970, kijkend naar het oosten / stadscentrum, met rechts het ketelhuis van het Wilhelmina Gasthuis. Aan dezelfde kant als het ziekenhuis stond nog iets meer naar het westen de St Vincentiuskerk, die de parochiekerk van mijn grootmoeder was toen zij met haar opgroeiende dochter (onze toekomstige moeder) in de Kanaalstraat woonde. Op een wijze die nog jarenlang nagedaan zou worden in ons gezin, ging oma moeder (compleet met Limburgs accent, voor elke maaltijd *mighbiet* ['eerbied'] gebiedend met voor een kruisteken opgeheven hand, en met snoeptafel waartegen ze het brood klemde om het schuin uit de hand te snijden) de dames in de kerk vaak voor in het bidden van het Rozenhoedje – een lange serie Weesgegroetjes). In het begin van haar huwelijk woonde ook onze moeder vlak naast die kerk.

Onze moeder op een klassenfoto van de St Christina meisjesschool van de Vincentiusparochie, eind jaren 1920

12. WG (WILHELMINA GASTHUIS)

Naar het noorden, ver aan het eind van de Bilderdijkgracht
de vijf of zes orgelpijpen van de Wester Gasfabriek
(eigenlijk Centrale Hemweg) waarop ik
in een vroeger gedicht¹⁰⁵ de tijdgenoot
van P.C. Hooft Jan Sweelinck heb laten spelen

Veel dichterbij is het ketelgebouw van het WG
geen orgel maar een trotse reuzenkassa waarin
het geld dat bij de bouw van de Kinkerbuurt misdadig¹⁰⁶
bespaard werd zal rinkelen bij opening als de reus
de vooralsnog onzichtbare toets aanslaat; die twee schoorstenen
symboliseren natuurlijk de achterovergedrukte
heipalen waardoor de buurt al na
vijftig jaar is verzakt

Is dat gebouw dan om winkeltje te spelen? Eerder pakhuisje
vlak onder de bovenrand loopt een hijskat heen en weer
spiedend of er nog kolenschuiten zijn te legen
soms klettert er wat steenkool uit de grijper omlaag
is al dat zwart om de witte jassen die op het WG-terrein
overheersen mooi op de foto te krijgen?
zouden ze zonder die kolen niet wit kunnen worden?

Er wonen nog geen allochthonen in deze buurt
voor David, de enige Surinamer, moet je zes blokken ver
ook Turken en Marokkanen moeten nog komen
de buurt sterft, en zij zijn zijn wedergeboorte
het ketelhuis als tempel van warmte en waskracht
toevluchtsoord voor barenden in nood
industriële monument van fossiele roofofbouw
heeft het stagneren van de dagelijkse toestroom van
groentenschuitjes over het Jacob van Lennepkanaal
nauwelijks overleefd

Grappig dat de buurt niet langer wit is
nu de kolenschuiten, grijper en ketelhuis zijn verdwenen
het WG verplaatst naar de Bijlmer als AMC, op het dak
een geraffineerd vignet dat als het Rode Kruis maar eerder nog
als Rode Halve Maan is te lezen
terwijl post-fossiele brandstof heimelijk wordt
aangevoerd in de vorm van
slagaderlijk bloed van patiënten¹⁰⁷

Het zal misschien niet lang duren
of nieuwe Theo's van Gogh onthoofden *sharf a-*
rechters¹⁰⁸ in de Bomboom Toussaintstraat
die inmiddels tot Erdoganallee is herdoopt
maar waar de pest de grond nog steeds
onbewoonbaar maakt

Het ketelhuis is neergehaald hier
heb ik niets meer te zoeken ik dacht ooit
dat het ketelhuis in een woonwijk
de opmars van technologie en van
de terreur van industriële architectuur betekende
dus dat kassa-vormige bewoners van Mars waren geland¹⁰⁹
om ons met hun grijpers naar binnen te slurpen

Maar het ging anders; ik passeer de plek in de
Jacob van Lennepstraat waar mijn zuster Elsje
op het dieptepunt van onze ellende
als vijftien jarige met de fiets is gevallen
een tas met tien eieren aan het stuur allemaal stuk
in mijn moeders bittere reactie leek het verlies
van de eieren (na weken weer, en geen geld voor andere)
alweer belangrijker dan de pijn en schaamte van haar oudste dochter
en dat lijkt nooit meer goedgekomen

In het hoekhuis dichtst bij de gracht
was de bakkerswinkel van mijn vriendje Jan
we speelden nauwelijks samen maar wachtten vaak
elkaar op om samen naar school te lopen
daar schuin tegenover de woning
van Mevrouw Terstroom (een thuiswerkster
van mijn moeder) en haar tienjarige dochter
ik ging daar knikkeren in de huiskamer, de net niet door
dik zeil bedekte randstroken langs de plinten dienden
als knikkerpot, op de radio het bericht
van de eerste Spoetnik¹¹⁰ en diens
buitenaardse piepsignaal

Ik ga een *shisha*-lounge binnen, probeer wat Noordafrikaans
Arabisch (op mijn 21e geleerd tijdens veldwerk)
bestel (*min fadlek, sisi, attini baklava, oe kès tsjai*)
vet honinggebak, trotseer
de blikken besef ironisch dat de rollen omgedraaid zijn
ik ben niet meer de gevangene op eigen terrein
maar eindelijk de vreemde veld-
werker indringer uit eigen initiatief die zich
geliefd moet maken om zijn werk te doen maar die elk ogenblik
vrij is om te vertrekken

Mission Accomplished,¹¹¹ eindelijk
tijd om te gaan, in vreugde te gaan en
nooit meer terug te komen

Het ketelhuis van Het Wilhelmina Gasthuis, tijdens de sloop (1982-1984)

BRONNEN VAN ILLUSTRATIES

De illustraties in dit boek werden, behalve aan mijn persoonlijk archief, met dank ontleend aan / bewerkt naar voornamelijk de volgende bronnen, waarin trouwens steeds weer dezelfde foto's terugkeren:

- Haagsma, Ids, & de Haan, Hilde, 1985, *Stadsvernieuwingsgids van Amsterdam: Vooroorlogse wijken, toen en nu*, Amsterdam: Contact
- Heinemeijer, W.F., e. a., 1987, *Amsterdam in kaarten: Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie*, Ede / Antwerpen: Zomer & Keuning
- Heukels, Rob, & Smelders, Annerie, 1983, *De wedergeboorte van een buurt: Twaalf jaar stadsvernieuwing in de Amsterdamse Kinkerbuurt*, Gorinchem: Mandarijn
- Lambregts, Johan, 1989, red., *Hoe vaak ben ik niet door die poort gegaan? Herinneringen aan het Wilhelmina Gasthuis*, Amsterdam: Stadsdrukkerij Amsterdam
- Rövekamp, A.J.M., 1978, *De Overtoom en Dichtersbuurt: Uit de geschiedenis van een Amsterdamse woonwijk*, Den Haag: Kruseman
- Sloots, K., 1994, *Amsterdam Oud-West van 1900-nu*, Hulst: Van Geyt
- van Eck, J., 1948, *De Amsterdamsche schans & de Buitensingel*, Amsterdam: van Kampen / Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam
- Wagenaar, Michiel, 1990, *Amsterdam 1876-1914: Economisch herstel, ruimtelijke expansie en de veranderende ordening van het stedelijk grondgebruik*, academisch proefschrift, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam: Historisch Seminarium Universiteit van Amsterdam

De literatuur over Oud-West is met het bovenstaande lang niet uitgeput. Een uitvoerige bibliografie, en verder aanvullend fotomateriaal, geeft: Heijdra T., 2001, *De victorie begint in Oud-West*, Alkmaar: Milliano

NOTEN

¹ Overigens zijn de drie namen niet geheel verwisselbaar. Formeel behoort de bebouwing ten zuiden van de Overtoom, met P.C. Hooftstraat, van Baerlestraat etc. nog tot de Dichtersbuurt, maar Kinkerbuurt kan dat echt niet meer genoemd worden.

² van Binsbergen, Wim M.J., 2014, *'Als je negers op een afstand ziet...': Otterspeers jonge Hermans: Al te persoonlijke kanttekeningen bij het eerste deel van Otterspeers W.F. Hermans biografie*, Haarlem: Shikanda; ook op: <http://www.quest-journal.net/shikanda/PRESS/otterspeer%20TEKST%20lulu3.pdf>

³ 2015: *Een lekker sodemietertje*; 2017: *Henny*; 2018: *'Is dit mijn kamer'* – zie overzicht voorin dit boek.

⁴ Sloots, K., 1994, *Amsterdam Oud-West van 1900-nu*, Hulst: Van Geyt.

⁵ Wittgenstein, L., 1964, *Tractatus logico-philosophicus: Logisch-philosophische Abhandlung*, Frankfurt a/Main: Suhrkamp, eerste uitgave 1921, § 6.54.

⁶ van Binsbergen, Wim M.J., 1977, *Leeftocht*, Haarlem: In de Knipscheer; ook op : <http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/leeftocht.pdf> . Mijn wetenschappelijke studie over Alice Lenshine, diverse malen herdrukt en gebloeemleesd, vormde het laatste hoofdstuk van: van Binsbergen, Wim M.J., 1981, *Religious Change in Zambia: Exploratory studies*, Londen / Boston: Kegan Paul International (ook Google Book). Voorts: van Binsbergen, Wim M.J., 2007, *Vloed: Een gedicht*, Haarlem: Shikanda; ook op: <http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/VLOED.pdf>; herdrukt in: van Binsbergen, Wim M.J., 2015, *Verspreide gedichten*, Haarlem: Shikanda., ook op: <http://www.quest-journal.net/shikanda/PRESS/Verspreide%20Gedichten%20lulu3%201-3-2015%20SIXTUS.pdf> .

⁷ Namelijk: *confectie-industrie*, een in ons gezin beoefende, kleinschalige tak van nijverheid die in de jaren 1950 en 1960 van aanzienlijk belang was voor Amsterdam, totdat de massaproductie van kledingsstukken grotendeels naar lage-lonen landen werd verplaatst.

⁸ In mijn gedicht SWEELINCK laat ik die hoge pijpen, thans verdwenen, dienst doen als orgelpijpen voor de voornaamste Nederlandse componist van de 17^e eeuw. Zie: van Binsbergen, Wim, 1985, *Vrijgeleide*, Haarlem: In de Knipscheer, ook op: <http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/vrijgelei.htm>

⁹ Althans wat betreft Amsterdam en omgeving; in de provincie Overijssel is een gehucht Vinkenbuurt, nabij Ommen.

¹⁰ Vgl. Achterberg, in de bundel *Cryptogamen* (1946):

.....bloedleewerik
van het gonzend bloeiveld jij-ik
loodrecht ogenblik....'

Op de complexe betekenissen van deze regels wil ik hier niet ingaan, de specifieke, sadistische Achterbergthematica (de geliefde eerst doden, dan haar uiteenvallen in de kosmos traceren en proberen in tekst ongedaan te maken) lijkt in mijn eigen werk nauwelijks aan de orde, hoewel ik op mijn vijftiende, na een Jezusfase, mij enige maanden verbeeldde een incarnatie van Achterberg te zijn. Voor mijn recente essay over Achterbergs werk, zie: van Binsbergen, Wim M.J., 2020, De goddelijke terreur van Gerrit Achterberg, op: http://www.quest-journal.net/shikanda/topicalities/TERREUR_ACHTERBERG.pdf. Eerder schreef ik over Achterberg en muziek, zie: http://www.quest-journal.net/shikanda/essays/ACHTERBERG_OVER_MUZIEK.pdf

¹¹ Sinds 1581 was de openlijke uitoefening van de Rooms-katholieke godsdienst formeel verboden in Nederland (maar oogluikend toegestaan). De emancipatie van de Rooms-katholieken vond pas plaats in 1853. Vanaf dat jaar ook bouwde het Ministerie van Rijkswaterstaat vele Roomskatholieke kerken.

¹² *Het Reveil* was een beweging onder Protestante literatoren in Nederland tussen 1815 en 1865.

¹³ Jeugd-gerelateerde goede doelen werden sinds 1924 ondersteund door de verkoop van zgn. kinderpostzegels waarvoor per zegel bovenop de normale porto een kleine toeslag was betaald. De zegels werden gedistribueerd door schoolkinderen.

¹⁴ We stonden dus veel dichter dan verwacht bij de wereld geschetst in: Huizinga, J., 1919, *Herfsttij der Middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*, Haarlem: Tjeenk Willink & Zoon.

¹⁵ De grote Vlaamse dichter Guido Gezelle schreef onder veel meer het beroemde gedicht EGO FLOS, 'Ik ben een bloem' (Gezelle, Guido, 1949, *Dichtwerken*, I-II, red. Frank Baur, Amsterdam: Veen, Amsterdam, 3e druk.

¹⁶ 'De naam is een voorteken', of in het Kinkerbuurts:

'Wat je seg' bè' je self
Met je kop onder laan ellef
En je bene onder laan tien [Amsterdamse tramlijnen]
So mag'k 't sien'.

De bizarre neiging tot zielig opscheppen met halfgare kennis zou ik mijn hele leven – tot deze bundel toe – niet kunnen onderdrukken – wat erger is voor een hoogleraar (Afrیکakunde, antropologie, en interculturele filosofie, met onderbrekingen vanaf 1975) dan voor een eersteklasser.

¹⁷ Donald Trump, meest rampzalige president van de Verenigde Staten van Amerika

(2017-2020).

¹⁸ ‘Haringgraten’ is een vroeg verhaal van Gerard (van het) Reve, waarin hij de lelijkheid van het communistische gezinsleven in de jaren 1940 schetst. Hij moet de Kinkerbuurt goed gekend hebben: in een ander vroeg verhaal van zijn hand speelt de siervishandel ‘Aquarium Holgen’, op de hoek van Jacob van Lennepstraat en Bilderdijkstraat’ zoals gezegd een rol; deze was gevestigd naast de textielwinkel van Reinhardt, de ouders van mijn liefste kleuterjuf, tevens mijn eerste beoogde huwelijkskandidate.

¹⁹ Hollandsche Eenheidsprijzen Maatschappij Amsterdam, een keten van warenhuizen voor de gewone man, opgericht in de jaren 1920.

²⁰ *Maria Lichtmis*: Rooms-katholieke feestdag op 2 februari, waarop herdacht wordt hoe Maria, de moeder van Jezus stichter van het Christendom, zes weken na haar bevalling weer toegelaten werd tot het publieke leven van haar milieu, na (ongetwijfeld in het Joodse rituele bad) gereinigd te zijn van de bezoedeling die rond menstruaties en bevalling gedacht werd – volgens een (in zijn buiten de gemeenschap plaatsen, in plaats van accepteren en vieren, van de normale fysiologie van het gezonde vrouwenlichaam) *misogyne* ideologie die beslist niet voorbehouden is aan het Jodendom of Christendom maar de halve Oude Wereld omvat, van Achter-Indië via het Nabije Oosten (waaronder de wereld van de Bijbel) tot Afrika bezuiden de Sahara.

²¹ Het dogma van Maria’s Onbevleete Ontvangenis (hoewel daarbij niet zozeer aan menselijk sperma gedacht wordt maar aan de zogenaamde Erfzonde, die op alle andere nakomelingen van Adam en Eva zou rusten sinds de Zondeval van deze laatste in het Aards Paradijs) werd pas in het midden van de 19^e eeuw van onze jaartelling ingesteld door de Rooms-katholieke Kerk. Dat Maria, als *cella divinitatis*, ‘vat dat de goddelijkheid zou bevatten (alweer een onderschikkend mannelijk perspectief op de vrouw), vrij van de bezoedeling van de erfzonde moest zijn, lag denktechnisch voor de hand. Dat zij in gynaecologische zin *maagd* moest zijn ook: God hoefde immers de concurrentie van een medeminnaar niet te dulden, vandaar het zogenaamde *Jozef-huwelijk* als hysterische, a-sexuele constructie. Maar op dit punt is veel meer aan de hand. De beroemde profetie van Jesaia (7:14) spreekt van een huwbare jonge vrouw, niet per se een maagd – de meer specifieke Griekse vertaling (de Septuagint, gemaakt to Alexandrië in de 3^e eeuw voor onze jaartelling) is beïnvloed door ideeën van maagdelijke geboorte die in de tweede helft van het eerste millennium vóór onze jaartelling wijdverbreid waren in de Mediterrane wereld. Mijn onderzoek op het gebied van de vergelijkende mythologie van scheppingsmythen suggereert dat deze ideeën onder meer teruggaan op een gedachte-experiment bedoelde om het probleem van de *schepping uit het niets* op te lossen: de in het Laat-Palaeolithicum wijdverbreide cosmogonie van de Scheiding van Water en Land. Volgens dit schema werd de Oermoeder van de Wateren uit zichzelf zwanger (wie anders had haar kunnen bevruchten), en baarde een zoon: Land, die vervolgens haar minnaar werd met wie zij de hele schepping voortbracht. In de Bronstijd verscheen in het Middellandse Zeegebied een variant, de zogenaamde Pelagische cosmogenese, volgens welke de Oermoeder als partner een slangachtig mannelijk wezen kreeg, die

haar zwanger maakte. Talloos zijn, in de Oude Wereld, de sporen van deze Moeder van de Wateren in allerlei godinnen, onder wie Hera, Athena, Artemis, Thetis, Anahita, Neith, Tiāmat, etc. – maar ook de jonge vrouw bij Jesaia, en de Maria-figuur van het *Nieuwe Testament*.

²² De winter van 1955-1956.

²³ Inderdaad is er in Aerdenhout, ten zuidwesten van Haarlem, een Boekenrodeweg.

²⁴ Informatie uit Rövekamp 1978.

²⁵ van Binsbergen, Wim M.J., & Buijtenhuijs, R., 1976, eds, *Religious innovation in modern African society, African Perspectives 1976/2*, Leiden: Afrika-Studiecentrum.

²⁶ *Urheimat*: term voor de vermoedelijke geboorteplek van een bepaalde taal of taalgroep.

²⁷ Vgl. *Leviticus 19:9; Deuteronomium 24:19-21; Ruth 2:2*.

²⁸ *Kabbalāh*: Joodse mystieke leer; *gematria*: Joodse magie gebaseerd op het toekennen van een getalswaarde aan afzonderlijke letters, en met die getallen eenvoudige rekenkunde bedrijven, waarvan dan de uitkomsten weer tot letters worden teruggecodeerd, en zo tot veelbetekenend geachte woorden.

²⁹ Gitzwarte, kussenvormige, scherp smakende keelpastilles van het merk *Potter's Linea*.

³⁰ In het Hebreeuws en Grieks dienen de letters ook als cijfers. De Voorsocratische Griekse filosoof Pythagoras was in feite de grond legger van het abstracte, door wiskunde gedragen wereldbeeld van de moderne fysica. Van hem zelf zijn geen teksten direct overleverd, maar zijn denken is ons goed bekend uit talrijke commentaren van min of meer tijdgenoten, bijv. Aristoteles, *Metaphysica*, A5 985 b 23. Aan Pythagoras werden in de Oudheid en Byzantijnse Middeleeuwen (waarschijnlijk ten onrechte) ook diverse waarzegmethoden toegeschreven (onder meer de *laxeuthrion* / 'steenbeitel') die aan de wieg zullen hebben gestaan van het wereldwijd verbreide geomantische systeem, waaraan sinds 1990 veel van mijn wetenschappelijke werk is gewijd. Overigens is het alweer mijn broer geweest die mij, kort na ons vertrek uit de Kinkerbuurt, door middel van een verjaardagscadeau op het spoor van de Voorsocratici gezet heeft: de Raedemaeker, F., 1953, *De philosophie der Voorsocratici*, Antwerpen/Amsterdam: Standaard. Een halve eeuw later leidde dit tot: van Binsbergen, Wim M.J., 2012a, *Before the Presocratics: Cyclicity, transformation, and element cosmology: The case of transcontinental pre- or protohistoric cosmological substrates linking Africa, Eurasia and North America*, themanummer, *QUEST: An African Journal of Philosophy/Revue Africaine de Philosophie*, XXIII-XXIV, No. 1-2, 2009-2010, ook op: <http://www.quest-journal.net/2009-2010.htm> .

³¹ J. van den Vondel, *GEUZENVESPER OF ZIEKENTROOST VOOR DE VIERENTWINTIG* (1631). In de hoogste klas van de lagere school hadden wij een zeer bevlogen, Theo-Thijssen-achtige onderwijzer, de Limburger Jansen, die op de laatste ouderavond indruk wilde maken door mij echte poëzie te laten voordragen alsof dat voor onze klas dagelijkse kost was. Bij die gelegenheid werd ook het metersgrote schilderij

onthuld dat de klas (in feite hij en ik) gemaakt had met vingerverf: gezicht op de school vanaf het Bilderdijkpark.

³² Een medisch dagverblijf voor kinderen, gelegen in de westelijke Amsteloeever voorbij de recente uitleg van Amsterdam-Nieuw-Zuid. Vanaf de leeftijd van tweeën-eenhalf ging ik hier dagelijks heen, met andere kinderen opgehaald door een speciale bus die in de Bilderdijkstraat stopte. En kennelijk eerder al het Mercatorplein had aangedaan.

³³ Mercatorplein, destijds bijna de westelijke stadsrand. Hier vlak achter lagen toen nog de moestuinen en kassen waar mijn broer Peter in zijn schoolvakanties ging werken. Mijn vadersbroer Chiel had in de Mercatorstraat gewoond, ver van de Jordaan en de Kinkerbuurt, maar was al voor mijn geboorte als verzetsstrijder terechtgesteld; diens weduwe, onze tante, hebben mijn broer en ik maar één keer opgezocht, bij welke gelegenheid zij Peters fiere Rooms-katholieke geloof buiten de orde verklaarde als *opium van / voor het volk* ('Opium des Volkes' – Marx, K., 1844, *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*, oorspronkelijk gepubliceerd in *Deutsch-Französische Jahrbücher*, 1844; Marx, K., zzz& Engels, F., 1975-1983, *Karl Marx – Friedrich Engels, Gesamtausgabe* (MEGA), I-XXVI, Berlijn: Dietz). Het waren kennelijk gelovige communisten. Verdere bezoeken lagen niet voor de hand. Pas onlangs drong tot mij door wat de betekenis was geweest van deze verzetsheld, naar wie ik vernoemd ben.

³⁴ Toen ik in 1998 in Rotterdam interculturele filosofie ging doceren, was ik verplicht om mij met het postmodernisme uiteen te zetten. Dat leverde overwegend enthousiaste stukken van mijn hand op over Derrida, Guattari, Lyotard, en Mudimbe. Vgl. van Binsbergen, Wim M.J., 2015, *Vicarious reflections: African explorations in empirically-grounded intercultural philosophy*, Haarlem: PIP-TraCS - Papers in Intercultural Philosophy and Transcontinental Comparative Studies - No. 17, ook op: <http://www.quest-journal.net/shikanda/topicalities/vicarious/vicariou.htm>; en: van Binsbergen, Wim M.J., 1997, 'Re-anthropologising Lyotard's and Kant's concept of consensus communis for the sake of intercultural philosophy', paper prepared for the conference 'Common sense (sensus communis) in arts and politics in Western and non-Western philosophies, organised by the Dutch-Flemish Association for Intercultural Philosophy and the Faculty of Philosophy at Erasmus University Rotterdam, November 21-22, 1997; op: http://www.quest-journal.net/shikanda/publications/Re-anthropologising_1997.pdf. 'Een aanwezigheid die een afwezigheid is' is niettemin een bespottelijk cliché dat de postmoderne uitdrukkingwijze van deze filosofen goed samenvat: kroos waarop je niet kunt lopen, denken waarin je aan het keurslijf van het denken hoopt te kunnen ontsnappen. Ten slotte zou ik echter zelf langs dit soort lijnen een filosofie van de religie proberen te formuleren – een proces dat nog niet is afgerond maar waarvan voorproefjes te vinden zijn in: van Binsbergen, Wim M.J., 2018, 'An unexpected science-fiction masterpiece: Dan Brown's Origin considered in the light of Teilhard de Chardin's work', op: http://www.quest-journal.net/shikanda/topicalities/Binsbergen_on_Origin_Dan_Brown.pdf; en: van Binsbergen, Wim M.J., 2018, *Confronting the sacred: Durkheim vindicated through*

philosophical analysis, ethnography, archaeology, long-range linguistics, and comparative mythology, Hoofddorp: Shikanda Press, ook op: http://www.quest-journal.net/shikanda/topicalities/naar%20website%208-2018/Table_of_contents.htm ; ook als Google Book

³⁵ Een pseudonym, evenals alle achternamen van personen (behalve schrijvers) in de gedichten in dit boek.

³⁵ Een Kinkerbuurts werkwoord afgeleid van *PLAYER* (voluit *PLAYER'S NAVY CUT*), een destijds populair sigarettenmerk – op de verpakking stond in mijn herinnering (de fout is helaas heel kenmerkend voor mij, terwijl ik mij niettemin verbeeld dat ik een geweldig geheugen heb) de afbeelding van een eenogige, eenbenige piraat, maar in feite alleen hoofd en hals van een keurige matroos met snor en baard, in matrozenkraag. Het spel werd bij voorkeur met twee spelers gespeeld, maar meer kon ook. Deelnemers hebben ieder een pak van tientallen halve voorkanten van sigarettenpakjes, zij leggen die kaarten een voor een op elkaar open neer, en wie het geluk heeft dezelfde kaart te gooien als zijn voorganger mag de hele stapel hebben. Valsspelen en groot kinderleed gegarandeerd.

³⁷ Zestig jaar later raakte ik in mijn wetenschappelijk werk, bij de analyse van de Nkoya koningsnaam Kapeshe Kamununga Mpanda ('Kapeshe Die De Gevorkte Takken Verbindt', namelijk om als Nimrod (*Genesis 11*) een toren de hemel in te maken, en daar de maan te stelen), aan Oudegyptisch 𓂏 , Gardiner no. F23, *ḥpš*, 'foreleg of ox' ook het sterrenbeeld *mshṯw Ursa Major / Grote Beer* waarvan de omtrek precies deze vorm heeft); aan het Sanskriet **gabhasti-*, 'gevorkte disselboom van strijdwagen, hand'; en vooral aan het Hebreeuws קפס, *kpts* 'jumping / capering movement of a fleeing deer'. (Don Quichote is mij kennelijk blijven achtervolgen). Dat viervoetig huppelen laatste kende ik immers – het was onze *paardenstap* uit de Kinkerbuurt – enigszins verwant aan de *zwembadpas* van Kees de Jongen, uit het gelijknamige boek (Haarlem: Van Disboeck, 1923) van Theo Thijssen, waarin diens eigen Kinkerbuurt-ervaring ruimschoots verwerkt is.

³⁸ 'Kleine penis van een reu', onder huisschilders benaming van de allerkleinste kwast.

³⁹ Dat ik mijn eigen *Monopolie*-spel maakte uit etalagekarton, Oostindische inkt, plakaatverf, vernis, en resten schrijfpapier, de hotels zelf zaagde en verfde, moet c. 1955 zijn geweest. Een paar jaar later kocht mijn broer op het Waterlooplein een origineel, Engels spel voor me, met straatnamen uit Londen, het pond sterling als valuta, prachtige gedrukte bankbiljetten, kanskaarten en algemeen-fondskaarten met Engelse tekst, en gegoten tinnen figuurtjes (een strijkbout, een hoed, een auto, enz.) om rond het bord te gaan. Dit spel bezit ik nog steeds, hoewel het niet meer compleet is.

⁴⁰ Vgl. het volgende gedicht, KOEKOEKSJONG.

⁴¹ Talloze buurtuitdrukkingen, van huis uit opgepikt, kunnen deze bewering staven. Een kleine keuze: *'stront voorop'* (ironisch commentaar, vooral door de koploper, wanneer een groepje mensen zich achter elkaar in een rij geordend heeft); *'dan smeer je d'r stront an, dan kè je 't ruike'* (commentaar als iemand zegt iets niet te kunnen zien of vinden); *'so faan as gemale poppestront'* (smalende uitdrukking voor Christelijke gelovigen); *'hij scheet seve kleure stront'* (hij was zeer bang); *'je kon 'n ei in se reet gaar koke'* (hij was bijzonder geagiteerd); *'jij krijgt kak'* (er is op jou niet gerekend); *'ik hep d'r nou schijt an'* (ik wil spreken vanuit een positie van neutrale objectiviteit); *'weet je wat plette is? op tafel schijte en er dan met je twee vlakke hande in slaan'* (een denkbeeldig gezelschapsspel); *'hij kakt ook niet voor ellefe [11:00 uur], en ás ie kakt is het nog dun'* (een gierig iemand); *'kouwe kak'* (een ander zijn superioriteitsgevoelens); *'een schijterd'* (bangerik); *'an kome kakke'* (te laat komen); *'lik me reet dan hoefik 'm niet te fege'* (uitdrukking van minachting); *'an 't beschete end trekke'* (ergens bekaaid van af komen); *'so flug as dikke stront door e' trechter'* (langzaam); kortom, *'geen praetje so rond of 't draait uit op stront'*. Misschien indachtig deze scatofiele fixatie van mijn geboortegrond (des te opvallender omdat onder Amerikaanse media-invloed in het huidige Nederlands inmiddels de meeste krachttermen worden ontleend aan sex en aan genitale anatomie), bestaat het eerste hoofdstuk van mijn veldwerkroman *Een Buik Openen* (Haarlem, In de Knipscheer, 1988; ook op: <http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/Buik%20Openen.pdf>) uit een beschrijving van wat het is om als Europees veldwerker diarrhee te hebben in een Noordafrikaans dorp. Mijn collega de medisch antropoloog Sjaak van der Geest heeft hier een aardig stuk aan gewijd: 2018, *'The Belly Open: Fieldwork, defecation and literature with a capital L'*, in: Mosima, Pius, 2018, ed., *A transcontinental career: Essays in honour of Wim van Binsbergen*, Haarlem: Shikanda, Papers in Intercultural Philosophy and Transcontinental Comparative Studies, No. 24, pp. 51-60; ook op: http://www.quest-journal.net/shikanda/topicalities/Transcontinental_2018_watermark.pdf. Niettemin is het opmerkelijk dat – althans die schijn wekken mijn regels hier – de zo beproefde en rijke vriendschap met Freddie door een enkele scatofiele opmerking van een derde totaal kon worden ondermijnd. Natuurlijk begon een besef van verschil in klasse en intellectueel niveau door te breken. Belangrijker lijkt dat die opmerking een levensgroot probleem bij mij activeerde. Op mijn vijfde ging ik twee keer voor zes weken naar het Medisch Kinderterhuis HUIS TER DUIN, in Egmond aan Zee. Ik was de allerjongste van de tientallen kinderen die daar op verhaal kwamen komen, en

ondanks het liefdevolle, gezonde regime onder leiding van de directrice Mw. Cohen, vond ik het er vreselijk. Ik kreeg er de bof, kon – op de ziekenkamer gelegen – het zware bruinbrood niet meer door mijn gezwollen keel krijgen, en verstopte dikke proppen halfgekauwd brood onder mijn matras. En ook als ik niet ziek was, viel het aanpassen van mijn toiletbezoek aan de dwang van activiteiten in de grote groep mij zwaar, en tot twee keer toe deed ik het in mijn broek tijdens een lange wandeling naar Egmond aan de Hoef. Niet direct de gebeurtenissen thuis, maar deze vernedering bleef in mijn zelfbewustzijn tientallen jaren de meest verschrikkelijke ervaring van mijn kindertijd. Ik herinner mij geen plagerijen van de grotere vreemde kinderen destijds. Maar (op een wijze vergelijkbaar met de Jiddisje Mame in *Portnoy's Complaint* (Phillip Roth, 1969, New York: Random House) mijn moeder was een strenge heerseres over mijn lichaamsopeningen, en hoewel zij zelf niet in het tehuis aanwezig was, betrof mijn dodelijke schaamte vooral haar.

⁴² Reputatie.

⁴³ Tom Manders, 1921-1972, decorontwerper en komiek, vooral bekend van TV optredens als het quasi-Franse clochard-type Dorus.

⁴⁴ Een Rooms-katholiek klein seminarie ten zuiden van Haarlem.

⁴⁵ Bewegende opzetstukken voor zinken uitlaatpijpen van schoorstenen; zij konden 'als gekken' bewegen in de wind.

⁴⁶ Algemeen bekend en geliefd folkloristisch masker uit het Nederland van het midden van de 20^e eeuw en daarvoor, voorstellend: een persoon van onbepaalde leeftijd en geslacht (vaak door een meisje gespeeld), gekleed in wat voor zeventiende-eeuwse bediendendracht kon doorgaan, korte pofbroek, baret met veer op het hoofd, en (behalve bij de haargrens, in de nek, achter de oren, en bij de polsen) zwart gemaakt, bij voorkeur met een verbrande flessenkurk. In de jaren 2010 werd op initiatief vanuit de Verenigde Staten van Amerika (die helaas gebouwd zijn op genocide en op de bedrieglijke reïficatie van 'ras' als vermeend centraal maatschappelijk ordenend principe) dit masker aanstootgevend geacht voor mensen die een wat hogere graad van huidpigmentatie bij geboorte hebben meegekregen. Sindsdien wordt elke verwijzing naar 'Zwarte Piet' bij voorkeur uit de openbare ruimte geweerd.

⁴⁷ *Mattheüs* 4:9.

⁴⁸ Verbannen uit de stad Amsterdam, vond in de 18^e eeuw een groep Kwakers / Quakers ('Zij Die Beven') hier een heenkomen, dat zij spoedig naar hun ijverige hand zetten. Deze Quakers vormen een (eerder die eeuw in Engeland gestichte) Protestantse secte, wier voornaamste eredienst bestond uit wekelijkse samenkomsten zonder voorganger, waarbij het meditatieve stilzwingen van de verzamelde gelovigen slechts af en toe door een van hen werd onderbroken door een korte monoloog. De secte heeft haar bijnaam te danken aan *Jeremias* (5:22, mijn cursivering):

'Zult gijlieden Mij niet vrezen? spreekt de HEERE; *zult gij voor Mijn aangezicht niet beven?* Die der zee het zand tot een paal gesteld heb, met een eeuwige inzetting, dat zij daarover niet zal gaan; ofschoon haar golven zich bewegen,

zo zullen zij toch niet vermogen, ofschoon zij bruisen, zo zullen zij toch daarover niet gaan.'

Vanaf 1988 deed ik antropologisch veldwerk in Botswana, waarbij ik mij allengs toelegde op de in heel Zuidelijk Afrika verbreide extatische cultus van de *sangomas* – geestesmedia, genezers en waarzeggers –, en spoedig zelf in die cultus werd ingelijfd (vgl. van Binsbergen, Wim M.J., 2003, *Intercultural encounters: African and anthropological towards a philosophy of interculturality*, Berlin / Boston / Münster: LIT, ook op: http://quest-journal.net/shikanda/intercultural_encounters/Intercultural_encounters_FINALDEFDEFo.pdf). Onze *sangoma*-loge kende twee soorten adepten: de ene soort (waartoe ik behoorde) was gestoken in een bont zwart-wit-rood uniform, danste en zong uitbundig om in trance te raken, legde zich toe op geomantische waarzeggerij (zoals eeuwenlang beoefend in China, de Islamitische wereld, West-Afrika, en het Europa van de Renaissance), en trad actief als genezer op; de andere soort (waartoe mijn vrouw korte tijd behoorde) had een veel meer geremd bewegings- en expressiepatroon, en bij hen bestond de trance uit katatonische sprakeloze verstarring, alsof zij totaal verbijsterd waren door het toetreden van de Hoge God (Mwali genaamd) die in hun cultus werd vereerd. De *sangoma*-cultus heeft heel wat antecedenten in West- en Zuid-Azië en in de Mediterrane Oudheid. Ik sluit niet uit dat de katatonische variant ten dele uit dezelfde bronnen put als de Quakers.

⁴⁹ De genoemde molennamen zijn historisch, evenals de namen van plaatselijke wegen.

⁵⁰ Gillis van Ledenberchstraat, een parallelstraat van de Frederik Hendrikstraat die de hoofdas van de Amsterdamse Staatsliedenbuurt vormt (pal ten noorden van de Kinkerbuurt), herinner ik mij als de plek waar in een oud, angstaanjagend utiliteitsgebouw de gemeentelijke armenzorg inclusief kledingdistributie was gevestigd. Gilles de Rais (ca. 1405-1440; geen familie) was een Franse hoge edelman, wapenbroeder van Jeanne d'Arc (ca. 1412-1431); hij werd terechtgesteld op beschuldiging dat hij tientallen kinderen, vooral jongens, zou hebben misbruikt en vermoord. Zijn leven en rechtzaak heeft vele letterkundigen en historici geïnspireerd. Een minderheid van commentatoren meent dat hij onschuldig was. De valse mystiek rond Jeanne d'Arc (waar haalde zij haar inzicht en motivatie vandaan? was ze misschien toch een heks? was ze een onechte dochter van de Franse koning? was zij Gilles' medeplichtige? is zij terecht heilig verklaard?) maakt het denkbaar dat als literair tegenwicht tegen haar misschien ook grotendeels fictieve heilige persoon, Gilles de Rais als duivel bedacht is.

⁵¹ Over blote jongetjes gesproken. Het atelier van mijn moeder was aan huis, in de voorkamer en alkoof, waar dagelijks vier jonge vrouwen onder het genot van de ARBEIDSVITAMINE (een populair platenprogramma op de radio) en De Gruitterkoffie onder haar leiding regenjassen in elkaar stikten. Het kwam toen nog voor in ons land dat mensen een vlo hadden, en als ik daarvan verdacht werd, werd ik midden in het atelier op een naaimachine gezet, broek naar beneden, en grondig in alle lichaamsplooiën geïnspecteerd onder het instemmend oog van mijn vrouwelijke fanclub. Tegen het eind van haar leven studeerde mijn moeder nog als orthopedagoge af aan de Universiteit van Amsterdam, maar dat was kennelijk enige tientallen jaren

later.

⁵² Geholpen door de dienstmaagd Elsje van Houwening, ontsnapte de rechtsgeleerde Hugo de Groot in 1619 in een boekenkist aan zijn gevangenschap op slot Loevenstein nabij Gorcum. Ik publiceerde mijn eerste tekst in het dagblad *Het Parool* in 1958. Inmiddels vullen mijn gepubliceerde werken diverse boekenkisten, en ben ik beter thuis in Afrika en Azië, en in verscheidene wetenschappelijke disciplines, dan in de Kinkerbuurt.

⁵³ De namen van mijn halfzusters en -broer.

⁵⁴ Vertaling van de openingszin van de aria CHE GELIDA MANINA, eerste acte van Puccini's opera *La Bohème*; verder ook in de volgende strofen zeer vrij geparafraseerd.

⁵⁵ Slotregel van het gedicht DE MOEDER, Hugo Claus, 1955, *De Oostakkerse gedichten*, Amsterdam: Bezige Bij. Deze schrijver heeft lang grote bekoring voor mij gehad sinds ik op mijn 17e, helaas in navolging van J. Weverbergh, een (nog steeds niet afgeronde) studie begon te schrijven van Claus' *Omtrent Deedee* (Amsterdam 1964: Bezige Bij, rond de vraag: Hoe slaagt Claus erin om echte levende romanfiguren te creëren die tegelijk sterke mythische proporties hebben – hoe voorkomt hij dat de mythe de levensechtheid aantast?). Mijn moeder breide omstreeks die tijd op mijn verzoek voor mij een zwarte trui zoals Claus er een droeg op een omslagfoto.

⁵⁶ Het huizenblok langs de Bilderdijkkade ten noorden van de Kinkerstraat werd vrijwel helemaal in beslag genomen door, aan de westkant tegen de Ten Katestraat aan, de tramremise (over rails bereikbaar vanaf de Tollensstraat en het Bellamyplein), en aan de oostkant, tegen de Bilderdijkkade aan, de Stadsreiniging. Hier riep de roemruchte vuilnisman Piet Nak (naast Dirk van Nimwegen, Willem Kraan en andere leden van de Communistische Partij Nederland, onder wie waarschijnlijk mijn vadersbroer Chiel die spoedig gearresteerd zou worden) op 25 februari 1941 de Februaristaking uit in protest tegen de beginnende deportatie van de Amsterdamse Joden. Mijn moeder woonde toen sinds kort nauwelijks 100 m. van de Stadsreiniging vandaan. Mijn vader en diens familie waren toen nog nauwelijks binnen haar gezichtskring gekomen. Exact zes jaar later werd ik op die plek geboren.

⁵⁷ *Nationaal-Socialistische Beweging*, sympathisanten van Hitler.

⁵⁸ Benaming voor het economisch herstel van West-Duitsland na de Tweede Wereldoorlog; een deel van de Nederlandse beroepsbevolking ging daar toen tijdelijk als trekarbeiders werken, zeker ook vanuit de Kinkerbuurt – blijk van het gebrek aan politieke principes dat helaas tamelijk kenmerkend was voor de bewoners van die buurt in het midden van de 20^e eeuw.

⁵⁹ Buurtuitdrukking voor 'pistool'.

⁶⁰ DE KLEINE MAN was een bekend lied van Louis Davids, die voor de Tweede Wereldoorlog zeer populair was; zijn dood door astma in 1939 voorkwam groter lijden als Jood in de jaren daarna. Het lied vertolkt op ergerlijke wijze het klassenressentiment van de spitsburgers waaruit ook de bevolking van de Kinkerbuurt destijds voor een belangrijk deel bestond. Dat zowel Hermans als Lucebert met name in hun jeugd van

fascistische sympathieën blijk gaven, hoeft niet te verbazen. Op het Jordaankamp won ik het songfestival overigens niet met Jordaaneliederden (al kende ik ze wel) maar met Sonneveldliedjes.

⁶¹ Jan Mens zou zijn roman *Koen* in de Kinkerbuurt gesitueerd hebben, op de Bilderdijkkade nog wel. Maar het boek bevindt zich vooralsnog buiten mijn (walgelijk elitaire) literaire gezichtskring.

⁶² Vrouwelijke hoofdpersonen uit respectievelijk *La Bohème* (Puccini), *Lucia di Lammermoor* (Donizetti), *La Traviata* en *Rigoletto* (Verdi).

⁶³ 'Vadermoord en moedermin' zijn de clichématige trefwoorden voor het Oidipoes-complex (Freud, S., 1913, 'Totem und Tabu: Einige Übereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker', in: Freud, S., 1940, *Sigmund Freud Gesammelte Werke, IX*, Frankfurt am Main: Fisher, pp. 1-92). Ik heb mij afgevraagd of ik mijn kindertijd ook als zo verschrikkelijk zou hebben ervaren als mijn jonge moeder door haar ondoordachte, verregaande symbiose met de kleine Wimmie, dramatisch gevolgd door een afwisseling van verraderlijke disloyaliteit en gewelddadige medeplichtigheid zodra de vader weer in het gezicht kwam, niet alles in het werk had gesteld om mij tot haar kleine Oidipoes te maken. Met andere woorden, was mijn verdriet niet gewoon voorspelbaar, ingeprogrammeerd in alle kleine jongens, en daarom te relativiseren zonder dat ik het een groot deel van mijn leven hoefde te laten beheersen? Maar die vlieger gaat helaas niet op. Oidipoes doodt terloops een hem onbekende, twistzieke reiziger op een tweesprong – pas veel later blijkt het zijn vader Laërtes te zijn geweest, de vadermoord was als zodanig niet opzettelijk, en vond niet zijn directe oorzaak in de relatie tussen Laërtes, zijn zoon, en diens moeder, Mijn eigen Jokaste verlustigde zich in een ziek spel van aantrekking en afstoting naar haar jongste kind toe, offerde (eerder zoals Medeia, de door wrok verteerde bedrogen minnares van de Argonaut Jason) jarenlang haar kinderen aan haar relatie met haar partner en leeftijdgenoot (met wie zij in een soortgelijk ziek spel was verwickeld), en maakte mij steeds getuige van zowel de uitbarstingen van geweld (waarin ik zelfs tot medespeler werd gebombardeed) als, een uur later, van de onbegrijpelijke, snelle (zij het tijdelijke) verzoening tussen de beide volwassenen. Niet het verdriet, maar het vermogen het te overleven is het grote raadsel – en dat heeft een eenvoudige oplossing in de liefde van mijn broer en zusters, zelfs ondanks alles ook van allebei mijn ouders, en op den duur van de paar belangrijkste vrouwen in mijn volwassen leven (andere vrouwen speelden intuïtief, met tijdelijk succes en verwoestende kracht, in op mijn onopgelost Oidipaal complex), en inmiddels de liefde van mijn vijf kinderen.

⁶⁴ Volgens de Christelijke leer deed God zijn enige zoon als mens incarneren om de mensheid door lijden en kruisdood te verlossen van de zonde (*Johannes 3:14-21*). Het was ons altijd een raadsel hoe dergelijk extreem misbruik van naaste familiebetrekkingen in het belang van de zaak, te rijmen was met de gedachte van God als een God van Liefde. Toen ik 14-15 jaar oud was, had ik mystieke ervaringen die bij mij kortstondig de gedachte deden postvatten dat ik zelf een reïncarnatie van Jezus was. Maar hoe ik God ook aanriep, hij kwam mij niet voelbaar te hulp, mijn existentiële

nood werd er niet minder op, en zo verloor ik in eerste instantie het Christelijk geloof van mijn kindertijd.

⁶⁵ *Elucevan le stelle*, 'De sterren straalden', aria uit de derde acte van Puccini's *La Tosca*. De kunstschilder Cavaradossi voelt dat hij spoedig een gewelddadige dood zal sterven, en belijdt nog eenmaal zijn liefde voor de zangeres Tosca en voor het leven.

⁶⁶ Van Hebreeuws מָקוֹם , *maqom*, 'stad'.

⁶⁷ *Sjabbesh / sjabbat*: in Joodse gezinnen is de wekelijkse rustdag, beginnend op vrijdagavond, het rituele, sociale en consumptieve hoogtepunt van de week; *násjen* is een Jiddisje uitdrukking voor 'snoepen'.

⁶⁸ Een van mijn moeders vele bijna Jiddisje uitdrukkingen, navenant uit te spreken.

⁶⁹ Nog in de jaren 1950 was, naast aardappels, pap wel Nederlands volksvoedsel voor de hoofdmaaltijd van een dag. Rijst en pasta waren nog nauwelijks ingeburgerd. Pap werd in de meer traditionele gezinnen gegeten (de kleinste kinderen soms nog staande, als in de 17^e eeuw) met lepels vanuit een gemeenschappelijke pan; 'zolang de lepel in de brijpot staat', uit het bekende Jordaanlied *BIJ ONS IN DE JORDAAN* brengt deze situatie treffend tot uitdrukking.

⁷⁰ Medische uitdrukking voor een zwangerschap voorafgaande waaraan de moeder niet merkbaar heeft gemenstrueerd – doordat de zwangerschap ofwel volgde op haar allereerste eisprong, ofwel onmiddellijk op haar voorgaande zwangerschap.

⁷¹ Een willekeurige bloemlezing, archaïserend / hegemonisch geformuleerd als in een koloniale etnografie, van enige kenmerkende (maar inmiddels grotendeels afgeschafte) gebruiken bij de Nkoya, een volk in Zambia, Afrika, onder wie ik vanaf 1972 als onderzoeker verkeer, over wie ik veel heb geschreven, en die mij in dank daarvoor als een der hunnen hebben opgenomen. Ik spreek hun taal, en heb daarin gepubliceerd. In 1994 erfde ik als aangenomen zoon van een van hun koningen (samen met mijn middelste dochter, die de naam mag dragen van zijn overgrootmoeder de strijdbare vorstin Shikanda – oorspronkelijk trouwens een Hindu godennaam Skanda, nauw verbonden met Alexander de Grote; vgl. mijn nieuwe boek: van Binsbergen, Wim M.J., 2020, *Sunda Pre- and Protohistorical Continuity between Asia and Africa: The Oppenheimer--Dick-Read--Tauchmann hypothesis as an heuristic device, with special emphasis on the Nkoya people of Zambia, Africa*, Hoofddorp: Shikanda, Papers in Intercultural Philosophy / Transcontinental Comparative Studies, no. 25; ook op: http://www.quest-journal.net/shikanda/topicalities/SUNDA_BOOK_2020_compressed.pdf), diens koninklijke boog, en 2.500 ha land – dat wij echter nooit in bezit hebben genomen.

⁷² In de Rooms-katholieke geloofsbelijdenis van destijds was Jezus' nederdaling ter helle, na zijn kruisdood, een geloofsartikel. Gewoonlijk wordt hieronder verstaan (en zo is het ook geïnterpreteerd in een bekend schilderij uit de school van Jeroen Bosch) niet de Hel der voor eeuwig verdoemden, maar het Voorgeborchte waar rechtschapen figuren uit het *Oude Testament* mochten wachten tot Jezus hen door zijn lijden en dood had verlost – hij liet daar geen gras over groeien en ging hen zo gauw mogelijk

bevrijden.

⁷³ *Ik zal ingaan tot het altaar van God / Tot God die / Mijn jeugd verblijd heeft*: eerste regels van de Rooms-katholieke Latijnse mis, zoals standaard vóór het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965).

⁷⁴ Vgl. het *Onze Vader* in de Rooms-katholieke versie van de jaren 1950: 'En vergeef ons onze schuld / zoals we ook aan anderen hun schuld vergeven'.

⁷⁵ Een typisch Amsterdamse uitdrukking, die betekent: 'iemand met woorden zodanig tergend uitdagen dat hij kwaad wordt'. Biechten was verplicht, en als je als kind (terecht) geen echte zonden wist te melden was de suikerpot een gereede uitvlucht.

⁷⁶ Vgl. *Johannes 1:2*: '...Alles is door Hem geworden, en zonder Hem was er niets geworden, van hetgeen er geworden is...' Rond 2000 kwam volop aan het licht dat Rooms-katholieke geestelijken zich wereldwijd tientallen jaren (of eeuwen?) op grote schaal aan kinderen, vooral jongens, seksueel hadden vergrepen. Mijn middelbare school werd gerund door paters, en wij als leerlingen maakten ruwe grappen over avances die wij van die kant mochten verwachten, maar in feite heb ik zelf van enig seksueel vergrijp door de paters nooit ook maar het geringste concreet gezien, gehoord, laat staan meegemaakt. Wat beslist niet uitsluit dat vele anderen wel in deze zin slachtoffer zijn geweest.

⁷⁷ Chesterton, G.K., 1958, *Father Brown houdt zich van den domme*, Utrecht / Antwerpen: Spectrum: Prisma; oorspr. *The innocence of Father Brown*, Londen: Cassell, 1911.

⁷⁸ Het Pesthuis werd in 1635 ver buiten de Leidse Poort gebouwd om lijdens aan besmettelijke ziekten uit de stad te kunnen weren. Het kreeg eind 19^e eeuw een functie als Buitengasthuis, en vormde zo de aanzet tot het latere Wilhelmina Gasthuis, WG, waar mijn moeder van haar eerste drie kinderen beviel. Toen het WG groeide kreeg het Pesthuis een nieuwe bestemming als onderkomen voor daklozen. Het werd in de jaren 1930 afgebroken. In mijn ervaring van de Kinkerbuurt speelt het geen directe rol.

⁷⁹ Geertruida Bosboom Toussaint (1812-1886), Nederlands romanschrijfster.

⁸⁰ Als x een getal is, dan is $1/x$ de reciprook. De Taj Mahal, te Agra, India, is een wereldberoemd gebouwencomplex, opgericht als mausoleum voor een in het kraambled overleden Moghul koningin in de 17e eeuw van onze jaartelling; het werd door mij bezocht in 1998. Dwars op de voorgevel van het hoofgebouw loopt een smalle gracht, waarin dat gebouw wordt weerspiegeld – meestal zo gefotografeerd dat de hele gevel zichtbaar wordt en de gracht veel breder lijkt dan zijn luttele paar meters. Een spiegelbeeld kan gelden als reciprook.

⁸¹ Andersen, H.C., 1952, *Sprookjes en vertellingen: Volledige uitgave naar het Deens door Dr. W. van Eeden: Geïllustreerd door Rie Cramer*, Utrecht: De Haan, 1952, 8e druk; oorspr. in het Deens, vanaf 1835. Ons exemplaar bevatte een handgeschreven vierregelig rijmpje als opdracht aan mijn moeder.

⁸² Zoals bekend waren Hitlers gaskamers vermomd als doucheruimten.

⁸³ Door een veelzeggende speling van de informatie-industrie kende ik gestreepte pijama's eerder als de potsierlijke uitmonstering van de iconische spitsboeven, de 'Zware Jongens' uit *Donald Duck: Een Vrolijk Weekblad* (destijds in zijn eerste jaargangen), dan als concentratiekampkleding. Niettemin bezocht ik met mijn broer herhaaldelijk het Amsterdams Historisch Museum, toen nog gehuisvest in de Waag op de Nieuwmarkt, aan de rand van de voormalige Jodenbuurt. In dit museum was een uitvoerige fototentoonstelling ingericht over de Jodenvervolgung, zodat de beelden die mijn moeder in 1945 hadden verpletterd, nauwelijks vijf jaar later ook op mij een soortgelijke indruk konden maken. Ex-concentratiekampgevangenen kende ik persoonlijk en bewust: de Joodse kleine ondernemers die met de moed der wanhoop weer als confectionair of als stoffenhandelaar aan de slag waren gegaan, en die bij ons veelvuldig over de vloer kwamen – of die ik in hun kantoren, fabrieken en winkels bezocht. Dat laatste meestal samen met mijn moeder, op den duur ook alleen, om aanvullende fournituren of gesneden stof op te halen, of enige verlate jassen af te leveren. Ik was al een jaar of elf toen dat verschrikkelijk misging: een zending was van mijn bagagedrager gegleden en tussen mijn fietswielen besmeurd en gescheurd geraakt. Ingetogen, zonder enig verwijt, werkte mijn moeder een etmaal door om de schade te herstellen zoals alleen zij dat kon. Levenslang was haar harde werken een niet aflatende poging om schade te herstellen. Ik moet schoorvoetend toegeven dat haar dat al met al gelukt is.

⁸⁴ De mate waarin de waarheid over de Jodenvervolgung in Nederland reeds tijdens Wereldoorlog II bekend was onder de burgerbevolking, is al tientallen jaren onderwerp van discussie. De Februaristaking van 1941 kwam niet uit de lucht vallen – wellicht was toen nog niet met zekerheid bekend dat de Joden aan het eind van hun deportatie op gruwelijke, industriële wijze zouden worden afgemaakt (de *Wannsee*-conferentie waarin in die zin over de *Endlösung der Judenfrage* werd beslist zou dan ook pas elf maanden later plaatsvinden – overigens in een gebouw waar ik in 1990, kort na de val van de Muur van Berlijn, aan een door vooral Westduitse, linkse, anti-Nazistische wetenschappers georganiseerde conferentie over Afrikaanse religie zou deelnemen). Niettemin was het zichtbare feit van de deportatie op zich voldoende om vele dapperen tot protestacties te brengen. De door W.F. Hermans terecht zo vernietigend bestreden F. Weinreb (die inderdaad immers tonnen boter op zijn hoofd had), beweerde (in *Collaboratie en Verzet 1940-1945*, Amsterdam: Meulenhoff, 1969-1970) dat in 1942 de waarheid over de op handen zijnde uitroeiing van de Nederlandse Joden beschikbaar was voor ieder die daar oren naar had. Maar die waarheid, al dan niet voorhanden, was natuurlijk *so-wie-so* ondenkbaar voor iemand als mijn moeder, die een onverwoestbaar en aanstekelijk (maar gezien haar ervaringen, verbazend) geloof in de mensheid had; en bovendien ondenkbaar, omdat zij op haar jonge, ongetrainde schouders zulke grote gezinsverantwoordelijkheden had te dragen dat de waarheid daar echt niet meer bij kon. Terwijl haar zwalkende identiteit als onecht kind van een nooit bewust geziene Duitser tijdens de Duitse bezetting, en hunkerend naar liefde van een generatiegenoot, haar ook verder elk zicht op de waarheid benomen zal hebben.

⁸⁵ Bij het aanmeten van maatkleding, met name broeken, voor heren is de vraag naar

de voorkeursstand van de penis in ruste gebruikelijk, noodzakelijk, en volstrekt professioneel.

⁸⁶ In de Euterpestraat, een straat in de zogenaamde Muzenbuurt in Amsterdam Nieuw Zuid, zijstraat van de Beethovenstraat waar mijn middelbare school was in de jaren 1958-1964, had gedurende de Tweede Wereldoorlog de Amsterdamse *Sicherheidsdienst (SD)* zijn hoofdkwartier. De straat is later herdoopt om de verzetsheld Gerrit van der Veen te eren. Er zijn onder mijn moeders kinderen tegenstrijdige verhalen in omloop over wat zij daar te zoeken had. In de Hongerwinter was er spoedig zelfs geen hout meer om op te koken, de Amsterdamse tramrails werden op hun plaats gehouden door teerblokjes geklemd tussen rail en bestrating, en het was algemeen gebruik in de Kinkerbuurt om die blokjes in te zamelen. De politie trad uiterst streng hiertegen op, zelfs met vuurwapens, en volgens sommige versies was onze moeder in dat verband meegenomen naar de Euterpestraat (maar de *SD* ging niet bepaald over het straatmeubilair). Volgens de hier weergegeven versie die zij mij bijna twee jaar voor haar dood toevertrouwde in een algemene terugblik op de oorlogsjaren (waarbij menig familiegeheim werd onthuld), was zij op de Euterpestraat gaan protesteren tegen het optreden van de politie tegen haar kinderen; zogenaamd had zij gedacht dat zij in dat beruchte hol van de leeuw niets te duchten had, als (onecht) kind van een Duitser (die zij van haar leven nog nooit gezien had). Haar verhaal klinkt ongeloofwaardig. Er zijn vooralsnog geen bronnen bekend die haar bezoek aan de Euterpestraat bevestigen. Niettemin ben ik geneigd het feit zelf niet in twijfel te trekken, maar wel de verklaring die zij ervan gegeven heeft.

⁸⁷ Op de Euterpestraat werden verzetstrijders gevangen gehouden en gemarteld. Mijn vadersbroer Chiel, als communistisch verzetstrijder gearresteerd in 1941, werd vanuit de Euterpestraat naar Duitsland afgevoerd, waar bij enige dagen voor het einde van Wereldoorlog II vermoord werd.

⁸⁸ De Engelse merknaam *Blue Band* (margarine) werd toen als 'Bleu Band' uitgesproken, rijmend op de Nederlandse woorden 'sneu' en 'hand'.

⁸⁹ Vooral de zuidelijke Kinkerbuurt is eind 19^e eeuw op een koopje gebouwd, niettemin werden de portieken vaak versierd met tegeltableaux of natuurstenen lambriering, ongeveer een meter hoog, van boven afgesloten met een natuurstenen, rond afgewerkte horizontale uitstekende rand. Hier speelden kinderen het spel dat *kitsen* heette, met een kleine bal (bijv. een tennisbal, waarvan er vele te vinden waren in de omtrek van de chique tennisbanen bij het Vondelpark). De bal moest tegen de stenen rand aangegooid worden zodanig dat hij met een mooie boog terug in de handen van de gooier terugstuiterde. Daarbij kwam het aan op de preciese hoek waarmee de bal de richel trof. De betrekkelijke beslotenheid van de portiek had het voordeel dat een geworpen bal niet dadelijk ver weg rolde of zelfs onvindbaar werd; maar het spel kon ook gespeeld worden op richels buiten een portiek.

⁹⁰ J.J.L. ten Kate, dominee-dichter, onsterfelijk belachelijk gemaakt door de parodieën (in de tekst kort geciteerd) van zijn werk die Frederik van Eeden schreef onder het pseudoniem Cornelis Paradijs.

⁹¹ De vuilnis werd in die tijd om de dag opgehaald. Om de bewoners te attenderen op de komst van de vuilniswagen, liep een man voor het voertuig uit met een enorme houten (dus niet blikken) ratel, die een oorverdovend geluid maakte. De ratels raakten midden jaren vijftig in onbruik, maar het ideaalbeeld van de vuilnisman als machtsfiguur en rolmodel voor kleine jongens bleef nog tientallen jaren van kracht.

⁹² Hier zijn twee verwijzingen verhaspeld: (1) de schipbreukeling Robinson Crusoe (uit Defoe's gelijknamig boek van 1719) die na vele jaren eenzaamheid op een onbewoond eiland zich een metgezel Friday / Vrijdag verschaft door hem te redden van een ritueel waarin hij geofferd dreigde te worden; en (2) de avonturier / journalist Stanley, die in de binnenlanden van Zuidelijk Centraal Afrika de beroemde, verloren zendeling en ontdekkingsreiziger is gaan zoeken en hem begroet met de pompeuze woorden 'Dr Livingstone, I presume?' (als onecht kind – hoor wie het zegt – met zes ambachten, zeven ongelukken bediende Stanley, eenmaal journalist geworden, zich graag van de taalvormen van de hogere klasse; er was binnen een omtrek van honderden kilometers geen andere Europeaan te bekennen dan hijzelf en Livingstone).

⁹³ Evenals de benaming 'Zwarte Piet' raakte in het begin van de 21^e eeuw ook de benaming 'negerzoenen' terecht in diskrediet. De zoetigheid, thans als 'Buys-zoen' gangbaar, heeft een roemruchte internationale geschiedenis die zeker twee eeuwen teruggaat, waarbij de naamgeving steeds convergeerde naar het thema 'hoge pigmentatie'. Een 'negerzoen' (ik heb in mijn leven honderden kussen met Afrikanen uitgewisseld, en steeds bleken het gewoon medemensen) had de vorm van een afgeronde cylinder, drie tot vier centimeter in doorsnede, van binnen bestaand uit eiwitschuim, en het geheel bekleed met chocolade. Ongetwijfeld had de bruine kleur van de bekleding tot de benaming geleid.

⁹⁴ Vijftig jaar later was ik een van de twee redacteurs van: van Binsbergen, Wim M.J., & Geschiere, P.L., 2005, red., *Commodities: Things, agency, and identities*; Berlin/Boston/Münster: LIT, ook op <http://www.quest-journal.net/shikanda/ethnicity/commodif.htm>, een van mijn weinige verkenningen op economisch gebied.

⁹⁵ In het Amsterdams taaleigen is een 'snoep tafel' een flink ontwikkelde middelbare vrouwenboezem, *à la* Dolly Parton (Noordamerikaanse zangeres in het genre *Country and Western*).

⁹⁶ Ik deed mijn eerste antropologische veldwerk in het Middellandse Zeegebied rond 1970, en heb daar vrij veel over gepubliceerd. Onder meer de veldwerkroman *Een Buik Openen* (Haarlem, In de Knipscheer, 1988; ook op: <http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/Buik%20Openen.pdf>). Veldwerk is de voornaamste methode van gegevens verzamelen in de moderne antropologie. De (eigenlijk onmogelijke, en krankzinnigmakende) ideale, beroepsmatige basishouding bij veldwerk is: om zonder merkbare oordelen en zo veel mogelijk los van de eigen cultuur, de gastsamenleving op haar eigen voorwaarden tegemoet treden. Ik bleek daar goed in (ik meende immers bar weinig reden te hebben tot chauvinistische liefde voor mijn cultuur en samenleving van herkomst; hoewel deze bundel het omgekeerde laat zien), en bracht het tot aangenomen

zoon van een Zambiaanse koning, en practiserend geestesmedium in Botswana. Maar met mijn eigen samenleving in Nederland had ik in ieder geval aanzienlijk meer moeite.

⁹⁷ Jan Kalf, hoofd van Publieke Werken te Amsterdam, in 1877 ontwerper van de stadsuitbreidingen die geleid hebben tot Oud-West en Oud-Zuid.

⁹⁸ Conrad, J., 1899, *Heart of Darkness*, vele herdrukken en vertalingen; dit boek (van de hand van een Poolse zeekapitein die de fictieve tocht beschrijft van een vrachtschip, de zeer brede Congorivier op vanaf de Atlantische Oceaan) vertolkte het destijds wijdverbreide, en van de ideologie van imperialisme en kolonialisme doortrokken, beeld van Afrika bezuiden de Sahara als barbaars, vergeven van sinistere heidense rituelen, onbegrijpelijk en onbereikbaar voor het Westers inlevingsvermogen. Veel van mijn wetenschappelijke en literaire werk is erop gericht dit beeld te bestrijden. Zelf droeg ik aan de internationale poëziemanifestatie te Amsterdam *Poetry 78* onder meer het gedicht HEART OF DARKNESS bij, zie: <http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/english.htm> . Overigens is Conrads boek vooral van invloed geweest als (slecht begrepen, en danig geperverteerde) inspiratie voor Francis Coppola's film *Apocalypse Now* (1979), die niet in Congo 1900 speelt maar in Vietnam ca. 1970, ten tijde van de Amerikaanse oorlog aldaar.

⁹⁹ In mijn boekje over Hermans benadruk ik dat het kopen van losse melk aan de deur geen gierigheidsstrategie was (zoals zijn biograaf Otterspeer beweert), maar algemene praktijk.

¹⁰⁰ Van Y.U.P., 'young urban professional'; hoewel de bewoner destijds al bejaard was.

¹⁰¹ Zie het gedicht TETTERODE... elders in deze bundel

¹⁰² Dit was het woord voor de tochten die stadsmensen in de Hongerwinter 1944-1945 ondernamen per fiets of te voet, om bij boeren uit de wijde omtrek wat voedsel te bemachten, soms onder zeer vernederende voorwaarden. Zelf ben ik pas in 1947 geboren, maar toen ik mijn eerste bewaarde herinneringen opdeed, tussen mijn tweede en vierde jaar, werd het leven in gezin en buurt nog volledig beheerst door de pas doorgemaakte vijf jaren van ontzetting.

¹⁰³ Hoe komt een kind van drie jaar aan terugkerende dromen over duivels? Deze incarnaties van het kwaad waren zeker voorhanden in de Rooms-katholieke voorstellingswereld van die tijd, waar het algemene geloof in hun concrete bestaan werd levend gehouden door preken en missieverhalen. Zij horen al enige duizenden jaren tot de Joods-Christelijke-Islamitische traditie; de naam Satan heeft waarschijnlijk een achtergrond in een door die traditie ontstroonde moedergodin Satana uit de Kaukasus. Onze moeder kon zich tegenover haar kinderen verlustigen in plastische beschrijvingen (parallel aan Dante en Doré) van hoe die duivels hun grote vleesvorken in het geroosterde vlees van de verdoemden staken om hen om te keren in het vuur. Maar is een driejarige ontvankelijk voor zulke denkbeelden? Ik geloof niet dat ikop die prille leeftijd dergelijke denkbeelden ooit ergens had zien afgebeeld. Niettemin waren toen mijn geregelde, scherp getekende nachtmerries over duivels een voldongen feit. (Ik was overigens niet ongenegen om mijzelf bijzondere vermogens toe te dichten, toen al. Als drie-, hoogstens vierjarige – de alkoof was nog niet als atelier in gebruik genomen – moest ik daar mijn

middagslaapje doen, ik zette een grove aardewerken beker aan mijn mond om water te drinken, en zag door de bodem heen de omtrekken van mijn vingers afgetekend tegen het daglicht dat vanaf de straat naar binnen viel. Ik was verrukt: ik kon wat niemand kon, door aardewerk heen kijken! Ik sprak er met niemand over, en pas veel later merkte ik dat verglaasd aardewerk, vooral porcelein, inderdaad lichtdoorlatend kan zijn.) Slechts een paar jaar later was het een hele, bevrijdende verworvenheid voor mij toen ik tot de conclusie kwam dat duivels niet bestonden maar een manier waren om over het kwaad te spreken – zoals ik dat intussen had leren kennen, althans vermoeden, en vrezen. Tegen de achtergrond van de ziekmakende symbiose die zich in mijn kindertijd voordeed tussen mijn moeder en mijzelf, lijkt het van belang dat ook zij – zoals ze mij zeer kort voor haar dood onthulde – in haar vroegste kindertijd (zij was een onecht koekoeksjong zoals ik zelf) door haar halfbroers werd getreiterd en in het kolenhok opgesloten omdat zij paranormale ervaringen van niet-menselijke wezens claimde te hebben (vgl. *Genesis* 37:22 e.v., over Josef in Dothan na zijn zelfverheffing als droomuitlegger van de familie). De omstandigheden waren nogal anders: mijn vader was overwegend wel aanwezig in tegenstelling tot die van mijn moeder, mijn moeder was niet oud en verbitterd zoals de hare, en mijn broers en zusters waren engelen van liefdevolle bewondering voor mij hun broertje (hoewel de zusters onze grote broer nog wel eens in het kolenhok hebben opgesloten). Misschien waren het niet parallele omstandigheden die de duivels in mijn peuterbewustzijn projecteerden, en ook niet de ondoordachte uitspraken van mijn moeders over vleesvorken, maar eenvoudig communicatie met een oude kinderlaag in mijn moeders bewustzijn – of zelfs communicatie, van ons alle twee, met een andere werkelijkheid waarin duivels inderdaad bestaan dat wil zeggen uit een oud collectief bewustzijn tot effectief, materieel leven worden gewekt.

Gustave Doré, CIAMPOLO VALT TERUG, illustratie bij Dant'e *Goddelijke Comedie: De Hel*; bron: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b9/Inferno_Canto_22_verses_125-126.jpg, met dank

¹⁰⁴ Wat we te bespreken hadden heb ik spoedig – zonder al evenmin zijn uitdrukkelijke instemming af te wachten – gepubliceerd in boekvorm: van Binsbergen,

Wim M.J., 2012, *Spiritualiteit, heelmaking en transcendentie: Een intercultureel-filosofisch onderzoek bij Plato, in Afrika, en in het Noordatlantisch gebied, vertrekkend vanuit [Menno Geestgronds] Onuitputtelijk is de Waarheid*, Haarlem: Shikanda, Papers in Intercultural Studies and Transcontinental Comparative Studies, 10, ook op: <http://www.quest-journal.net/PIP/spiritualiteit.pdf>

¹⁰⁵ Het gedicht SWEELINCK in: van Binsbergen, Wim, 1985, *Vrijgeleide*, Haarlem: In de Knipscheer, ook op: <http://www.quest-journal.net/shikanda/literary/vrijgelei.htm>

¹⁰⁶ Bouw- en woningtoezicht bood rond 1900 nog geen waterdichte garanties (en nog niet), en vooral in het zuidelijk deel van de Kinkerbuurt, ten zuiden van de Kinkerstraat (waar ook mijn geboortehuis lag) hebben vele huizen het nauwelijks een halve eeuw uitgehouden voor ze gesloopt moesten.

¹⁰⁷ Dat Westerse ziekenhuizen op magische wijze draaien op bloed onttrokken aan Afrikaanse patiënten was een hardnekkig geloof onder Afrikanen in de koloniale tijd.

¹⁰⁸ Op 2 november 2004 werd de Nederlandse regisseur Theo van Gogh, die herhaaldelijk en ongewoon scherp tegen de opmars van de Islam in Nederland had geageerd, bij het Oosterpark in Amsterdam-Oost onthoofd door de geradicaliseerde moslim Mohammed B. In mijn bundel *Verspreide gedichten*, en eerder is in mijn bundel *Eurydice*, is een lang gedicht opgenomen, VOOR THEO VAN GOGH, waarin de twee vijanden in de hemel elkaar broederlijk vervoeren op één fiets. Het invoeren van de *shari'a*-rechtspraak zou de definitieve triomf van de Islam in Nederland betekenen. Erdogan was rond 2020 president van Turkije, en voerde een uitdagende, confronterende, tegen het radicale Islamisme aanleunende koers ten opzichte van de Europese Unie.

¹⁰⁹ Regels geïnspireerd door H.G. Wells, 1898, *The war of the world*, Londen: Heinemann, en vooral door het hoorspel dat hiervan in de jaren 1930 in de Verenigde Staten van Amerika werd gemaakt (met de stem van Orson Welles), en dat kortstondig een verpletterende invloed had op het Amerikaanse openbare leven.

¹¹⁰ Op 4 oktober 1957 brachten de Russen de eerste kunstmaan in een baan om de aarde, tot ergernis van de Amerikanen met wie zij in Koude Oorlog waren.

¹¹¹ Titel van een Amerikaanse militaire propaganda-film uit 1943 (d.w.z. ruim een jaar na de Japanse verrassingsaanval op de Amerikaanse marinebasis Pearl Harbor), en van een latere TV-film (2009) die vooral onder jonge mannen erg populair was.

